

ORD & SAG 41

ISSN 0108-8025

Udgivet december 2021 af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslag: Heden (De to gamle redaktører takker af!)
Foto: Torben Nielsen, Aarhus Universitet
Trykt i 700 eksemplarer af AU TRYK, Aarhus Universitet

ORD & SAG tjener et dobbelt formål:

- 1) Publicering af videnskabelige artikler med emner inden for fagområderne dialektologi, ældre landbokultur, filologi og sociolingvistik – alt sammen fortrinsvis baseret på et jysk materiale. Sådanne artikler er alle fagfællebedømte forud for publiceringen. I dette nummer optages siderne 4-34 og 40-74 af videnskabelige artikler.
- 2) Orientering til en bred offentlighed om centrets virke, Jysk Ordbogs redaktion samt om, hvad der i øvrigt publiceres på og om jysk dialekt. I dette nummer optager sådant stof siderne 2-3, 35-39 og 75-76.

INDHOLD:

Beretning fra center og ordbog	2
Mette-Marie Møller Svendsen: Jysk Ordbog og dens brugere – en undersøgelse.....	4
Torben Arboe: Ulla Winblad, Movitz og fader Mollberg i Thisted! – om et udvalg af C.M. Bellmans viser gendigtet på thybomål af Søren Sørensen	13
Kirsten Lyshøj: Fra arkiverne	35
Mette-Marie Møller Svendsen og Inger Schoonderbeek Hansen: Feilbergs <i>Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål</i> (1886-1914)	40
Viggo Sørensen: <i>Ligge / lægge</i> – i jysk regi	56
Spørg ”Skautrup”	75

Året, der gik – beretning fra center og ordbog

2021 blev på flere måder helt anderledes end tidligere år. Som følge af corona-restriktionerne var universitetet nedlukket fra d. 8.12.2020, og alle medarbejdere skulle arbejde hjemmefra så vidt overhovedet muligt. Det gjaldt også Peter Skautrup Centret, skønt det nu ikke længere er placeret i bygninger med mange studerende m.fl., men i en bygning for sig selv. Vi var imidlertid nødt til at komme kortvarigt på centret for at kontrollere og supplere det materiale, vi kunne bearbejde hjemme, og for at benytte vort redaktionsprogram, iLEX. I januar havde vi indbrud i sekretariatet, hvor alle 4 computere blev stjålet, men i årets løb er vi blevet bedre sikret. På de nye computere, vi skulle have, var der månedlange forsinkelser; de var dog leveret, da corona-nedlukningen blev ophævet sidst i maj.

Centrets og Jysk Ordbogs leder gennem de seneste 16 år, Viggo Sørensen, trak sig som tidligere varslet tilbage pr. 1.3. i år, da han rundede de 80 år. Desværre kunne vi ikke holde nogen afskedsreception dengang, da vi alle var hjemsendt. Men her skal rettes en kæmpe stor tak til dig, Viggo, for det enorme og uselviske arbejde, du har lagt i Jysk Ordbog mv. i alle mulige sammenhænge, siden du begyndte på det daværende Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning tilbage i 1962 og som heltidansat fra 1987. Du kunne også have valgt at bruge en del af tiden på at skrive doktordisputats; men heldigvis valgte du at bruge al energien på at bringe Jysk Ordbog fremad, og heldigvis kommer du her stadig på halv tid som emeritus. Inger Schoonderbeek Hansen er leder af Peter Skautrup Centret, og undertegnede, Torben Arboe, er leder af Jysk Ordbog.

Det lykkedes i år at få opfyldt et længe næret ønske, nemlig at få opslået en stilling som forsker på adjunktliggende vilkår her på centret. Stillingen kræver en ph.d.-grad, og efter en ansøgningsrunde i sommer kunne vi pr. 1.10. ansætte Kristoffer Friis Bøegh i stillingen. Kristoffer er ph.d. i lingvistik og har skrevet afhandling om sociolekter på St. Croix, men interesserer sig også stærkt for de jyske dialekter, herunder redaktion af Jysk Ordbog.

Det lykkedes ligeledes at få opslået en stilling som AC-medarbejder ved centret, til varetagelse af centrets mangesidede it-opgaver mv., der hidtil har været løst af Kirsten Lyshøj som sekretær. Efter en

ansøgningsrunde med mange interesserede kunne Mette-Marie Møller Svendsen ansættes i stillingen pr. 1.11. Kirsten kan dermed efter eget ønske fratræde sin stilling til nytår, men vil fortsat komme nogle få timer. Også en stor tak til dig, Kirsten, for din store arbejdsindsats, bl.a. løsning af en mængde drilagtige og tidkrævende it-problemer.

Centret har dermed fået løst en stor del af de rekrutteringsproblemer, der hidtil har set temmelig truende ud. Meget stor tak til vort institut, Institut for Kommunikation og Kultur, for stor velvillighed i denne sag; vi kan nu se frem til en videreførelse af Jysk Ordbog både på kortere og længere sigt. I redaktionen er vi nu nået næsten igennem afsnit Li- og regner med at begynde på afsnit Lo- kort efter nytår. Der er igangsat flere projekter med henblik på at gøre Jysk Ordbog lettere tilgængelig og mere anvendelig: 1) opdatering af ordbogens hjemmeside mht. aktualitet og interaktivitet, 2) et pilotprojekt til undersøgelse af mulighederne for digitalisering af ordbogens seddelkartotek, så alle ca. 3,2 millioner ordsedler kan blive direkte tilgængelige på nettet, og 3) undersøgelse af, om der er mulighed for at oprette en fælles netportal for de danske dialektordbøger: Jysk Ordbog, Ømålsordbogen og Bornholmsk Ordbog.

Det særlige projekt for Nordvestjylland, indtastningen af Torsten Balles ordsamling på ca. 17.000 ordsedler til brug for en Thy-ordbog, har været i gang på lavt blus i nogle år, men kommer i år frem til sin afslutning. Også tak til vort institut for bevilling til studentermedhjælp i 2020-2021 til gennemførelse af denne del af projektet.

Som de foregående 40 (!) år er *Ord & Sag* også i år redigeret af Viggo Sørensen trods tidligere formel fratræden, og Kirsten Lyshøj har stået for layoutet som ved de seneste 25 årgange. Tak for indsatsen også i denne sammenhæng; vi vil stræbe efter at holde niveauet i de kommende årgange, så årsskriftet fortsat kan være af interesse for mange læsere på universitetet så vel som vore øvrige abonnenter.

Til sidst en stor tak for indsatsen i årets løb også til centrets øvrige tilknyttede, der ikke er nævnt ovenfor: Ove Rasmussen, Nina Grøftehaug, Inge Friis, Ingeborg Christensen, Niels Hald samt Ida Wendelboe Hansen og Agnes Boel Nielsen.

Vi ønsker alle en glædelig jul og et godt nytår!

Torben Arboe
december 2021

Mette-Marie Møller Svendsen:

Jysk Ordbog og dens brugere – en undersøgelse

Redaktionen af Jysk Ordbog står over for et generationsskifte. I denne situation har det været oplagt at tage den fortsatte redaktion af ordbogen op til overvejelse. Hvordan tilrettelægges de manglende tyve-tredive års redaktionsarbejde bedst, når man ønsker at leve op til en nutidig brugers behov?

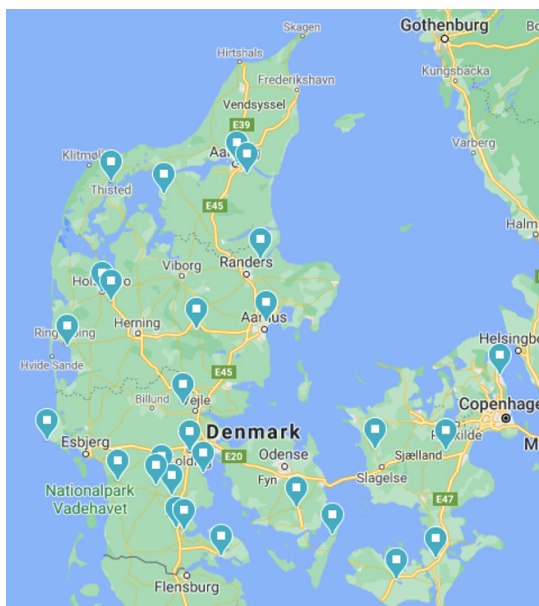
Meget har ændret sig, siden redaktionsprocessen blev planlagt og påbegyndt i 1960'erne som en del af en faglig tradition repræsenteret ved især Ordbog over det danske Sprog og Ømålsordbogen. Siden har fagfolk erkendt nødvendigheden af at kommunikere mere effektivt med det omgivende samfund, og med respekt for den almindelige brugers behov. Jysk Ordbogs nyredaktion (fra 1982) havde fokus på at gøre ordbogen mere tilgængelig for de almindelige brugere: lydskriften blev forenklet, fagterminologien opblødt, citatmængden begrænset (men til gengæld grundigere kommenteret), osv. Og da publicering på nettet blev en mulighed (fra 1990), fik brugerne på ordbogens hjemmeside adgang til mange nyttige baggrundsinformationer (redaktionsregler, kilderegistrant, dialektgeografiske kort, etc.).

Alle disse fornyelser har haft afsæt i redaktionens formodning om den almindelige brugers behov, ikke faktisk viden om disse behov. Det forestående generationsskifte blev et oplagt udgangspunkt til endelig at foretage en brugerundersøgelse, et projekt jeg varetog som nyansat videnskabelig assistent på Peter Skautrup Centret. Redaktionen bifaldt dette, og den undersøgelse med tilhørende rapport, der i denne artikel afrapporteres, blev udarbejdet i samråd med redaktør Inger Schoonderbeek Hansen.

Hvem hørte vi fra?

Brugerundersøgelsen tog udgangspunkt i et spørgeskema med en række både kvantitative og kvalitative spørgsmål, sendt (som link i en email) til følgende målgrupper, som vi forventede ville have særlig gavn af Jysk Ordbog, og som (bortset fra gruppe 1) ikke er fagfæller:

1. Leksikografer ved følgende nordiske ordbøger: Den Danske Ordbog, Ømålsordbogen, Bornholmsk Ordbog, Svenskt Dialektlexikon og Norsk Ordbok
2. Medarbejdere ved følgende danske museer: Gammel Estrup, Den Gamle By, Frilandsmuseet og Det Grønne Museum
3. Frivillige, ikke-faguddannede tilknyttet Jysk Ordbog og Den Gamle By samt Frilandsmuseets Venskabsforening
4. 30 lokalhistoriske foreninger og arkiver i Danmark, se figur 1
5. Et hold studerende ved Nordisk sprog og litteratur på Aarhus Universitet.

Figur 1. Oversigt over den geografiske placering af de lokalhistoriske foreninger og arkiver som blev inviteret til at deltage i undersøgelsen.

Valget af disse modtagergrupper skulle sikre os færre, men mere samvittighedsfuldt udfyldte besvarelser end hvad vi kunne forvente hvis vi havde benyttet en større og mere varieret målgruppe. Fra de nævnte grupper valgte 63 at trykke på linket; af disse besvarede 31 hele skemaet, og 20 udfyldte en del af skemaet, men faldt fra undervejs.

Hvem fik vi fat i, og hvad brugte de Jysk Ordbog til?

Indledningsvist blev brugeren stillet en række baggrundsspørgsmål om alder, geografisk tilhørsforhold m.v. Ikke overraskende dominerede personer bosat i Jylland og lidt ældre mennesker blandt respondenterne (gennemsnitsalderen var 52 år).

Vi spurgte også i hvilket omfang modtageren bruger Jysk Ordbog, hvis de brugte den, og i bekræftende fald i hvilken sammenhæng. 21 af respondenterne havde slet ikke brugt ordbogen, mens 27 anvendte den enten ofte (6) eller sjældent (21). Undervejs i besvarelserne kunne vi se et større frafald af de nye brugere end af de brugere, der havde brugt ordbogen før (11 af de nye brugere gennemførte ikke hele undersøgelsen, mens det kun var seks af de erfarne brugere der stoppede undervejs). Jysk Ordbog blev brugt i forskellige sammenhænge: på arbejde (af leksikograferne), i forbindelse med studierne, til lokalhistorie, eller til slægtsforskning; 3 respondenter slog også undertiden ord op, som de havde hørt ældre jyder sige.

Hvad spurgte vi om?

Efter de indledende spørgsmål blev brugeren stillet over for fire valgfri opgaver som skulle løses ved brug af jyskordbog.dk. Opgaverne skulle belyse hans/hendes mening om, hvor let det er at orientere sig i Jysk Ordbog, dvs. finde, hvor et givet ord (og særligt de informationer om ordet, brugeren er interesseret i) er behandlet. Kort sagt: hvordan fungerer struktur, indhold og layout i den nuværende Jysk Ordbog? Hver opgave går på den præmis, at brugeren (på forskellig vis) er stødt på et jysk ord:

- 1) *davre* (et delvis bekendt ord fra rigssproget)
- 2) *bom* (noget som en sønderjyde fortæller, han plejede at købe hos købmanden)

- 3) *bøjl* (nævnes i en dokumentar om et ældre ægtepar)
- 4) *kaw'* (i Jeppe Aakjærs *Skuld gammel venskab rejn forgo* lyder opfordringen: Og gi så kuns de glajs en top og vend en med di *kaw'*).

Brugeren opfordres ved hver opgave til at fortælle, hvordan vedkommende greb den pågældende opgave an, og hvilke besværligheder det gav at identificere ordet og forvisse sig om den rette betydning i Jysk Ordbog, se figur 2. Vigtige var også de tanker respondenterne i den forbindelse gjorde sig om Jysk Ordbogs nuværende indretning, og respondenterne kunne komme med forslag til forbedringer. Hvis respondenterne ikke havde tid eller lyst til at besvare opgaven kunne vedkommende fint trykke sig videre til næste spørgsmål.

AARHUS UNIVERSITET

4. SKULD GAMMEL VENS KAB REJN FORGO

I Jeppe Aakjærs gendigtning af *Auld Lang Syne* lyder teksten i andet vers:

Og gi så kuns de glajs en top / og vend en med di kaw' /

Hvad er "di kaw", og hvordan kan du bruge Jysk Ordbog til at finde ud af det? Hvilke problemer støder du på? Beskriv din tilgang til at finde frem til løsningen.

PREVIOUS NEXT 57%

Figur 2. Et eksempel på en opgave som respondenterne blev bedt om at løse ved brug af Jysk Ordbog. Opgaveløsningen var frivillig, og respondenterne kunne trykke sig videre til næste spørgsmål hvis de ikke havde tid eller lyst til at løse opgaven.

Undervejs blev brugeren bedt om at tage stilling til udsagn af følgende type: 1) Der er de informationer, jeg forventer at finde i en ordbog. 2) Jeg har lyst til at trykke på linkene i artiklen, fx til kort og kilder. Også forsiden, brugeren først kommer ind på, indgik i spørgsmålene, fx: 3) Det er nemt at forstå informationerne på hjemmesiden (bl.a. henvisning til forskellige hjælpemidler).

Det er i denne artikel ikke pladsmæssigt muligt at gå i detaljer omkring opgaveløsningen. Generelt er opgaveløserne positive i forhold til ordbogens indretning, men deres kommentarer giver alligevel anledning til overvejelse af forskellige revisioner, se afsnittet *Hvad fandt vi ud af?* (nedenfor).

Hvad med Jysk Ordbogs hjemmeside?

Den nuværende hjemmeside fra 2016 er løbende blevet opdateret med ny information, men har grundlæggende bevaret samme udseende og struktur. Redaktionen er opmærksom på, at den fortjener en modernisering der lever bedre op til nutidig standard, og beklager, at opgaven er blevet udskudt pga. de mange redaktionsopgaver.

Som sidste led i brugerundersøgelsen har jeg (i dialog med redaktionen) skitseret, hvordan forsiden samt artikelvisningen til Jysk Ordbog kunne gøres mere indbydende for en nutidig bruger. Forslaget har skelet til andre moderne nordiske ordbøger, samtidig med at det har taget afsæt i Jysk Ordbogs særlige karaktertræk og farveskala. Respondenterne blev bedt om at kommentere dette forslag, og også svarene her udløste overvejelse af ændringer (se nedenfor).

Hvad fandt vi ud af?

Ud fra respondenternes gode beskrivelser af de problemer som de stødte på undervejs i opgaveløsningen, og de ønsker som de havde til Jysk Ordbog fremadrettet, har jeg udarbejdet en række anbefalinger til Jysk Ordbog. Her følger en opsummering af undersøgelsens primære bud på gavnlige tiltag for Jysk Ordbog, løbende suppleret med brugernes kommentarer:

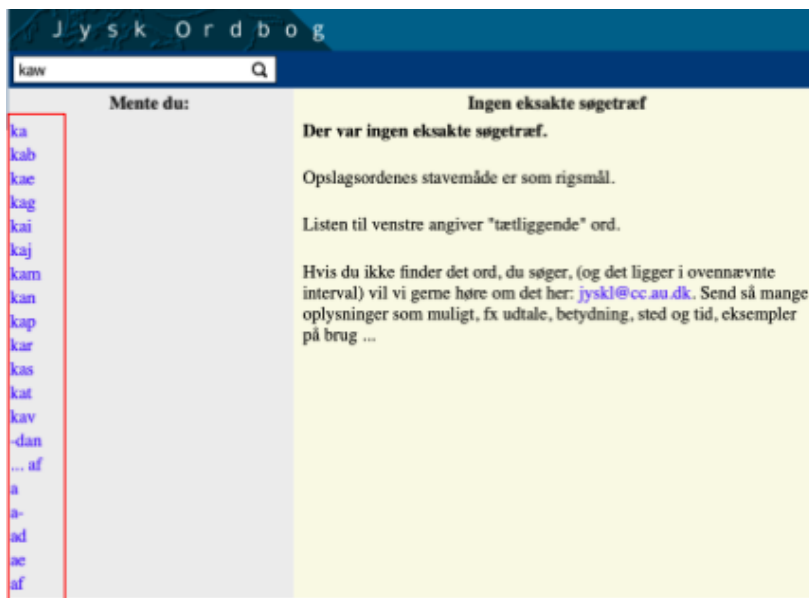
- Fornyelse på hjemmesiden for at ordbogen fremstår mere professionel og nutidig, gerne med de foreslåede layout-

ændringer fra spørgeskemaet som udgangspunkt. Fx skriver en bruger: “Det virker lidt som om den er lavet i [80’erne]. Meget gammeldags layout og ser ikke lige så professionelt ud, som jeg forventer menneskene bag hjemmesiden er.”

- Forkortelser: En mouse-over-funktion til forklaring af forkortelser, da særligt de geografiske forkortelser giver flere brugere problemer. Fx skriver en bruger, som er i gang med at løse en af opgaverne: “Udbredelsen [for ordet] er tilsyneladende større end blot NVJy, men det er svært at afkode oplysningerne/forkortelserne.”
- En returknop til hjemmesidens forside vil forbedre brugernes navigationsmuligheder. Det er noget som brugerne tager for givet på en hjemmeside, og derfor undrer det dem når knappen ikke er til stede: “Der mangler en [returknop] efter opgaven er løst”.
- Tydeligere homografvisning for brugerne. Dette kan løses med et ordhjul, dvs. en navigerbar, alfabetisk ordnet ordliste synlig i højre eller venstre side, som brugerne kan danne sig et overblik ud fra. Derudover vil det være praktisk hvis brugerne selv skal trykke på den ønskede homograf frem for at en af artiklerne åbnes automatisk, derigennem vil brugerne med det samme blive gjort opmærksomme på at der er mere end én relevant ordbogsartikel. En bruger skriver: “Først vidste jeg ikke at der var andre muligheder end den som siden automatisk foldede ud for mig.”
- Betydningen i artiklen bør være foldet ud som udgangspunkt. Ofte fremstår Jysk Ordbog lidt for kompakt, og brugerne savnede at betydningerne var tilgængelige med det samme, selvom det betød at de måtte scrolle lidt nedad på siden for at finde den rigtige. Fx skriver en bruger: “Det føles ikke blot intuitivt, men nødvendigt at folde artiklen ud, da første visning er så summarisk.”
- Fritekstsøgning er et tilbagevendende ønske fra brugerne. Det er også en funktion som vil løse mange problemer med alternative stavemåder. Brugere vil derved blive sendt til den relevante artikel pga. stavemåden i belæggene i artiklen, og ikke kun via

den normaliserede opslagsform. Især de norske respondenter savnede denne feature: “Om det ikkje allereie er tilrettelagt for fritekstsøk (eg klarte ikkje finne det i farten), hadde det vore ein klar fordel med ei slik mogelleheit.”

- Søgefunktionen er ikke fintfølede nok og skyder desværre ofte forbi i “Mente du?”-hjælpepalten, se figur 3. Mange af respondenterne kunne ikke løse *kaw*-opgaven, fx skriver en bruger om problemet: “Der kommer ikke noget frem når jeg søger ”di kaw”. Jeg synes ikke der er nogen af de foreslåede søgetræf som ligger tæt nok på. Jeg ved ikke hvordan jeg skal finde betydningen.”

Figur 3. En søgning på Jeppe Aakjærs *kaw* giver ikke mindre end 20 “mente du”-forslag i Jysk Ordbog, og kun forslag nr. 13 kan hjælpe brugeren videre.

- Søgemaskineoptimering: Jysk Ordbog dukker ikke nok op på Google. Søgemaskineoptimering ville hjælpe med at gøre Jysk Ordbog mere synlig for brugerne, og mange af respondenterne vidste ikke at den fandtes før de deltog i undersøgelsen: “Jeg

- kendte ikke Jysk Ordbog i forvejen, men jeg vil bestemt benytte mig af den i fremtiden.”
- Krydslinks imellem de nordiske ordbøgers ordbogsartikler ville være et gavnligt tiltag for samtlige samarbejdsparter. Undersøgelsen viste at der også var interesse for projektet fra en anden ordbogsredaktions side: “I ei ideell verd skulle det ein stad vore tilvising til tilsvarande artiklar i dei andre store ordboksverka i Norden, såleis til Ømålsordbogen, Ordbog over det danske Sprog, til [...] Norsk Ordbok, Norsk Riksmålsordbok, [...] Svenska Akademiens ordbok.”

Med udgangspunkt i brugernes erfaringsniveau med Jysk Ordbog, så var de brugere der havde benyttet Jysk Ordbog før mere kritiske over for Jysk Ordbogs nuværende hjemmesidelayout end de nye brugere, men også over for det nye layoutforslag. Her fik vi nogle gode og konstruktive forslag til hvilke dele af det nye layoutforslag som vi kunne forbedre for at få den fremtidige Jysk Ordbog til at fremstå endnu skarpere.

Undersøgelsen viste at respondenterne generelt er godt tilfredse med Jysk Ordbog og de mange informationer som den indeholder, se figur 4. Desværre besøgte mange af de adspurgte ordbogen for første gang, eller havde kun sjældent gjort det tidligere.

“[Det at kunne] placere brugen af ordet på kortet var virkelig godt og hjælpsomt.” (*studerende*)

“Sjovt at man kan slå jyske ord op! Et godt værktøj, der ikke er svært at håndtere.” (*studerende*)

“Det er en velstruktureret og faglig grundig dokumentasjon av jysk ordforråd og ordbetydninger. Den utgjør et viktig grunnlag for skandinaviske komparative dialekt- og ordstudier.” (*tidl. leksikograf*)

“Det er en fremragende idé at registrere regionalt sprog og gøre det tilgængeligt for offentligheden.” (*leksikograf*)

Fig. 4. Brugernes positive kommentarer om Jysk Ordbog.

Selvom ordbogen blev anset som relevant af mange af de brugere vi fik respons fra, så er jyskordbog.dk for godt gemt på nettet til at være et almindeligt brugt værktøj i hverdagen – og det er en skam.

Efter undersøgelsen: Hvad så nu?

Jysk Ordbog er en ressource der på mange måder kan gavne både fagfolk og den almene bruger, men desværre også en godt gemt perle på internettet. Så hvordan trækkes ordbogen frem i en mere synlig position?

Et oplagt bud vil være en relancering af hjemmesiden i et nyt og tidssvarende design med de foreslåede tekniske forbedringer i forhold til søgefunktionen, gerne opfulgt af en række arrangementer om jysk sprog og kultur som kan give Jysk Ordbog noget velfortjent opmærksomhed.

Vil du vide mere?

Kunne du tænke dig at vide mere om vores brugerundersøgelse? Kontakt os på Jysk Ordbog, så sender vi dig undersøgelsen som en pdf.

Litteratur

Svendsen, Mette-Marie Møller (2021) *Brugerundersøgelse for Jysk Ordbog: En kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af brugernes oplevelse og tilfredshed med Jysk Ordbogs hjemmeside. Præsentationshæfte.* Upubliceret materiale.

Svendsen, Mette-Marie Møller (2021) *Brugerundersøgelse for Jysk Ordbog: En kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af brugernes oplevelse og tilfredshed med Jysk Ordbogs hjemmeside. Rapport og datasæt.* Upubliceret materiale.

Torben Arboe:

Ulla Winblad, Movitz og fader Mollberg i Thisted! – om et udvalg af C.M. Bellmans viser gendigtet på thybomål af Søren Sørensen.

1. Indledning

I slutningen af 1700-tallet skildrede digteren og troubadouren Carl Michael Bellman en del af livet i Stockholm i et stort antal viser og sange (omkring 1000, Bohn 1997:3), hvoraf nogle er trykt i de to samlinger *Fredmans Epistlar* (1790) og *Fredmans sånger* (1791). De fleste af disse viser blev faktisk skrevet 20-25 år tidligere (og *sångerna* før *epistlarna*), men blev først trykt, da en af Bellmans bekendte havde købt et nodetrykkeri og påtog sig udgivelsen. Planen var at trykke 100 af Fredmans epistler, fordelt på 4 bind over 4 år (Bohn 1997:7); det blev dog 'kun' til 82, jf. Bellman (1965) og tidligere udgivelser. Af sangene blev 65 tilskrevet Fredman og udgivet som *Fredmans sånger* (Bellman 1972:9).

Mange af disse viser gendigtede Søren Sørensen på thybomål i bogen *Carl Michael Bellman: Skoel, bette pieger. En uhôwalg af epistler og sange på thybomål ved Søren Sørensen*. (2000). Sørensen (1937-2018) havde sin opvækst i Thisted, men boede og virkede ellers mest i det østlige Danmark (på Falster og den længste tid i Nordsjælland), som lærer, undervisningsinspektør, forfatter og oversætter, med forkærlighed for nordisk litteratur, især svensk og finsk. I svensk litteratur gjaldt det især Bellmans viser og sange, og Sørensen stiftede i 1992 Bellman-selskabet i Danmark sammen med Leif Bohn.

I udvalget af epistler og sange omplanter Sørensen så at sige en del af persongalleriet og begivenhederne hos Bellman fra Stockholm

i 1700-tallets slutning, rokokotiden, til Thisted i efterkrigstiden i slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne. Sørensen (2000) oversætter og gendigter 19 af Fredmans 82 epistler, 14 af Fredmans 65 sange og 3 øvrige sange. Bogen indeholder et forord (s. 11-13), gendigtninger af epistler (s. 15-71) og af sange (s. 73-103), desuden et afsnit Om thybomål (s. 104-106), noter (s. 107-115) og et afsnit Om Bellman og Thisted (s. 116-119, hovedsageligt på Thy-dialekt). Spredt på tekstsiderne findes 18 vignetter; de er ligesom omslaget er tegnet af Søren Sørensen, der også havde et virke som tegner og maler i andre sammenhænge.

2. Om Bellman og Bellman-traditionen

Bellmans sange og optræden optog samtiden stærkt. Han akkompagnerede sig selv til mange tekster på tidens melodier eller melodier, han selv komponerede. Bellman efterlignede også instrumenters lyd, jf. en bemærkning efter omtale af de foreslåede instrumenter, fx *Corno* Valdthorn: her 'bör rösten imitera det utsatta Instrumentets ljud' (her bør stemmen, dvs. sangerens stemme, efterligne det nævnte instruments lyd; Bellman (1965:17)). Denne underholdning vandt genklang i højere kredse op til hoffet hos den svenske konge Gustav III (regent 1772-1793), og Bellman var ansat ved hoffet i mange år frem til kongens død.

Bellman skildrede en del af livet, især i det muntre og lystige, letlevende miljø, i Stockholm omkring 1770, i den bydel, som nu kaldes Gamla Stan. Med udgangspunkt i virkelige personer skabte han digteriske figurer, som levede deres eget liv i viserne. Den Fredman, der tilskrives epistlerne og sangene, beskrives i personoversigten for epistlerne (Bellman 1965:14ff.) som en 'navnkundig urmager, uden ur, værksted og driftskapital', altså en tidligere driftig borger, der har mistet sit eksistensgrundlag. Af de personer, der nævnes i artiklens overskrift her, omtales Ulla Winblad i oversigten hos Bellman som 'nymfe og præstinde i Bacchi tempel', dvs. i et tempel for Bacchus, vinens gud i romersk mytologi; i datidens Stockholm: en kro. Movitz, der i personlisten betegnes fader Movitz, er musiker og måske komponist, tidligere korporal. Også fader Mollberg benævnes korporal, desuden som dansemester, tidligere husejer og rytter, dog nu

uden hus og hest. Alt i alt personer, der tilsyneladende ikke har meget andet end værtshuslivet tilbage.

Det nævnte Bacchi tempel var også titlen på en bog, Bellman havde udgivet i 1783 om en fiktiv ridderorden, Bacchi orden (også kaldt ordenskapitel), skrevet som en parodi på tidens mange loger mv., idet hovedinteressen for ordenens medlemmer var det lystige liv med kvinder og rigelige drikkevarer. I 1760'erne havde Bellman skrevet flere drikkeviser, nogle af dem ud fra gammeltestamentlige personer, fx Noa (i Gubben Noak, jf. afsnit 7 nedenfor). I forlængelse heraf bruger han i 1770'erne betegnelsen epistler fra Det Nye Testamente: Hvor Paulus' epistler er opbyggelige breve til menighederne forskellige steder, har Fredmans epistler det enklere og mere sekulære budskab om at nyde livet med drikkevarer og kvindeligt selskab. Epistlerne og sangene har dog så mange andre kvaliteter og er så virtuost skrevet, at de og deres personer, eller digteriske figurer, har fascineret mange læsere og sangere lige siden, både i og uden for Sverige.

I Danmark var i skandinavismens tid, 1800-tallets første halvdel, bl.a. digteren Henrik Hertz optaget af Bellmans viser (fx Hertz 1833, jf. afsnit 4 nedenfor), og C. Hostrup brugte adskillige af visernes melodier til sange i sine komedier, som i høj grad var syngestykker (vaudeviller), fx *Genboerne* og *En Spurv i Tranedans* i 1840'erne (jf. Hostrup 1954). *Fredmans epistlar* blev samlet oversat til dansk første gang i 1912 ved Charles Kjerulff, og i 1990'erne blev først et udvalg af epistlerne oversat til dansk (Bohn

Fig. 1. Bellman tegnet af Johan Tobias Sergel (1740-1814). (Bohn (1997:9).

1994), dernæst blev i 1997 både epistlerne og *Fredmans sanger* oversat til dansk ved Leif Bohn og udgivet af det nævnte Bellman-Selskabet i Danmark. Bohns rigsdanske udgaver har antagelig inspireret Sørensen til at gendigte Bellman på thybomål.

3. Bellman omsat til Thy-dialekt

3.1. Hvorfor gendigte Bellman på thybomål?

Sørensen begrundet sit valg af Bellman med, at der ikke findes ret megen digtning på thybomål, faktisk ”overraskende lidt”: kun et par skæmedigte af J.P. Jacobsen (fra Thisted, TA), en samling digte mv. af Jens Kirk (1949) og dennes broder, Johs. V. Kirk (begge fra Hjordemål, Nordthy, TA), desuden nogle sange i Thylands sangbog 1995 (s. 13, 104). Her ses, at Sørensen ikke har kendt digtene af ældre sydhyske dialektdigtere som Hans Bakgaard: *Folk æ hår mødt* (1939), *De gav mig Styrke* (1956) og Jens Søe: *Tak for æ Brow* (1939), der ellers var ret kendte tidligere i Thy, og heller ikke den yngre Gustav Nielsen-Refs med digte fra 1970-80’erne, fx *Om folk å wejstenvinn* (1984). Måske har de sydhyske digtsamlinger ikke været særlig kendte i Thisted og helt ukendte i det østlige Danmark, hvor Sørensen opholdt sig mest. I hvert fald bør der ifølge Sørensen skrives flere digte på thybomål, og til dette er Bellman ’en af de bedre at starte med’ (s. 117): Epistlerne og sangene er oversat til mange sprog og ”i bogstaveligste forstand bleven verdenslitteratur” (s. 116). Sørensen finder præcedens for oversættelse til jysk hos bl.a. Aakjær, der gik tilbage til ”Bellmans skotske samtidige, Robert Burns, og gendigtede ham på Karup-dialekten” (s. 13, egentlig det lidt nordligere Fly sogn, TA). Dertil kommer, at personer som Movitz, Mollberg samt Ulla Winblad ’og de andre tøse’ hos Bellman mindede Sørensen stærkt om personer, han i sin barndom og ungdom havde mødt i den østlige del af Thisted: på havnen og ved husvildebarakkerne på Fårtoftvej, hvor der boede mange fattige og sammenbragte personer, som krigen og besættelsen havde været hård imod (s. 116f.).

3.2. Hvordan oversætte og gendigte Bellman på thybomål?

’Romerne skelnede mellem *grammatisk parafrase*, den oversættelse der lægger sig tæt op ad originalen ... imitation kunne man også kalde

det, og *retorisk parafrase* som i sin kerne er digtning på et foreliggende motiv', anfører Sørensen i forordet og fortsætter:

Dette udvalg er stort set *retoriske parafraser*, også på den måde at lige så bundet Bellman var til sprog, natur, psyke og væsen i Stockholm, lige så bundet til sprog, natur, psyke og væsen i og omkring Thisted har jeg forsøgt at være eller er blevet ganske ureflekteret. (s. 12).

Man skal altså ikke vente en ordret oversættelse som 'i skolens engelsk- og tysktimer', men en friere gengivelse eller gendigtning af det svenske på thybomål i form af retoriske parafraser. Men dele af gendigtninger lægger sig ofte ret tæt op ad en ordret oversættelse eller grammatisk parafrase, og når jeg nedenfor sammenligner Sørensens gendigtninger med Bellmans tekster, bliver det ofte på ordniveau (thydialekt vs. gammeldags svensk). Sørensen tilsigter også at overholde metrikken hos Bellman (stavelsesantal, versfødder), og når han desuden vil danne rim på udlydende ord i linjer (vers), må der ofte anvendes retorisk parafrase og anderledes billedsprog. Alt dette gøres af hensyn til, at viserne skal være sangbare også på thybomål, i respekt for 'en gammel sandhed: Bellman skal synges' (s. 13).

I afsnittet Om Thybomål (s. 104ff.) gør Sørensen nærmere rede for lyd gengivelsen. Rigsdansk stavemåde er benyttet, hvor det er muligt, og til de øvrige thylandske ord anvendes ikke lydskrift, men kun alfabetets bogstaver, dog suppleret med *ð*, der betegner blødt d. Dette er indsat overalt, hvor det efter Sørensens 'indre øre' hører hjemme (således også i 'uhðvalg', udvalg, i bogtitlen); det almindelige d kommer dermed til at betegne hårdt d. Enkelte småord, især pronomener som *du*, *den*, *dem*, skrives med *ð* eller d alt efter deres placering i sætningen, fx: Do bette do, ka ðo komm her! (du, lille du, kan du komme her! s. 105). Et andet forhold ved lyd gengivelsen er, at apostroffer og diakritiske tegn søges brugt mindst muligt; i praksis optræder apostroffer dog i de fleste af viserne, ofte i forbindelse med rim, fx om en dansende: Med åben arm' / kan hun larm' (arme / larme, s. 25).

4. Temaer i Bellmans viser

De vigtigste temaer i både *Fredmans epistlar* og *Fredmans sånger* er dels det lystige liv i værtshusmiljøet, dels beskrivelser af naturscenerier, i flere tilfælde begge dele inden for samme tekst. Dette ses fx i gengivelsen af Fredmans epistel 77, hvis første strofes første vers (linje) har givet titlen til hele Sørensens udvalg af Bellman-tekster:

Skoel, bette pieger, sih der, skyer glitrer,
 Stjerner leg'er sølv øwer bredning og land,
 Sih der æ moen, som en guldring den sitrer,
 Leg'er ligesom guldfleger øwer æ wand. (s. 63)

I oversættelse til rigsdansk: Skål, små piger, se der, skyer glitrer, / Stjerner lægger sølv over bredning og land; / Se der, månen, som en guldring den sitrer, / Lægger ligesom guldfleger over vandet. Med ”bredning” henvises til Thisted bredning, der også optræder i andre af gendigtningerne. – Glitrende skyer, stjerner, der lægger sølv over Thisted bredning mv., månen, der ligesom sitrer (i dis) og lægger guldskeer over vandet: Det er fin naturlyrik, først og fremmest på thy-dialekt, men delvis på det, Sørensen kalder Thisted-fint, dvs. tilstræbt rigsdansk (skyer glitrer, guldring sitrer, ligesom guldfleger); dette hører med i de dialekttalendes sproglige repertoire (s. 107). Med termerne fra før er der her især tale om en grammatisk parafrase af Bellmans tekst:

Klang mina Flickor! Se skyarna glimma,
 Stjärnorna försilfra båd vatten och land,
 Månen i molnet sin guldgula dimma
 Kastar öfver klapprån och såar vid strand. (Bellman 1965:316ff.)

I oversættelse til rigsdansk: Skål, mine piger! Se, skyerne glimter, / stjernerne forsølver både vand og land, / Månen i skyen sin guldgule dis / kaster over banketærskler og trækar ved stranden. Det ses, at i sidste vers / linje har Sørensen dog fraveget den direkte oversættelse og anlagt en retorisk parafrase: de gammelsvenske redskabsbetegnelser *klapprån* og *såar* er opgivet og erstattet af en lyrisk formulering parallelt med foregående vers. De nævnte redskaber blev i datiden

brugt til tøjvask udendørs; tilsvarende betegnelser findes også i jysk, idet *en så* betegner et trækar, mens *klaptræ* må oversættes til ’banketærskel’, ’banketræ’.

I bogens bagsidetekst nævner Sørensen, at disse vers er indgået i den danske skønlitteratur, idet Henrik Hertz (1798-1870) har brugt dem i digtet *Posthuset* i Hirschholm (1832): Hertz beskriver, hvordan fru Johanne Louise Heiberg en aften sang dem smukt fra et vindue i posthuset i Hørsholm – og hvordan det og hele situationen påvirkede digteren, kan man tilføje.

Men i Fredmans epistel 77 skifter scenen hurtigt til værtshusmiljøet mv. og forbliver især dér de øvrige 7 strofer, fx: ”Skøel! Gammel Fredman har mønt, hør de klirrer / Så, I bette pieger, en snaps mud kontant!” (Skål! ... I små piger, en snaps mod kontanter, strofe 3, s. 63). Det drejer sig om kroen benævnt Lossen ved en kaj eller strand, hvor der ligger et skib, som man kan se over på fra kroen, og hvis kaptajn er kæreste med en pige, Sofie, fra kroen. Fredman får rigeligt at drikke, lægger an på Sofie, gør nar ad kaptajnen, som uheldigvis kommer tæt på netop da: ’Kjæpp i hywer hånd og æ dup we’ æ lowt / Han tog en stuel!’ (kæp i højre hånd og duppen, dvs. spidsen, oppe ved loftet / han tog en stol!). Fredman får læsterlige klø: ’Aw, aw, aw, mi røg goer i smold bag mi kowt’ (av (etc.), min ryg går i smuld, i stykker, bag min kofte); han lover kaptajnen: ’Æ ska nok hold mæ ... Aldrig mier ta o di kjærest’ (jeg skal nok holde mig ... aldrig mere tage på din kæreste, s. 65). Dette er mindre direkte end teksten hos Bellman: ’Aldrig min fot ... / Mer skall i Lakanen spöka’ (aldrig min fod ... mere skal i lagnerne spøge, Bellman 1965:319), der afslører en mere intim kontakt tidligere.

4.1. Livet i værtshusmiljøet

Som netop vist kan naturscenerier og scener fra værtshuslivet findes skildret i en og samme vise. De sidstnævnte er de hyppigste af Fredmans epistler og sange; det gælder også i udvalget hos Sørensen.

4.1.1. Mellem Bacchus og Venus / Freja

I epistlerne beskrives ofte muntre drikkelag og dansescener, fx i nr. 9: Kjærest mi brøder, søester og wenner / Sih fatter Berg han skruer og

spænder / Streng' o hans wiolijn no (Kæreste mine brødre, søstre og venner / se, fatter Berg han skruer og spænder / strenge på sin violin nu (s. 20) ... Brøder de danser møj menuwet ... Dåns, bette pieger, tuml jer og spring ... wøwt með jer kjoler (brødre de danser meget menuet ... dans, små piger, tuml jer og spring ... vift med jeres kjoler (s. 21f.) ... Hæer er win i tønner, / Hæer er elskovs ynder, / Hæer er ållt, hæer will æ wæer (her er vin i tønner, / her er elskovs ynder, / her er alt, / her vil jeg være (s. 22). De første vers er stort set direkte oversat fra Bellman undtagen 'Dåns, bette pieger', hvor Bellman har: 'Dansa och fläkta' (dans og vift, dvs. brug vifterne). Men to af de sidste vers, fra 'Hæer er win ...', er helt anderledes hos Bellman: 'Här är Bacchus buden, / Här är Kärleksguden' (her er Bacchus indbudt, / her er kærlighedsguden). Bacchus er som nævnt vinens gud; kærlighedsguden er snarest Cupido, der nævnes i andre epistler, næppe Amor (Ordbok 1967:125). Der er her tale om en anden type retorisk parafrase end ovenfor, idet Sørensen omskriver et mytologisk lag hos Bellman direkte til værtshusmiljøet: vinguden erstattet af vin, kærlighedsguden af elskovs ynder.

Blandt de 'bette pieger', der i epistel 9 opfordres til livlig dans, er Ulla Winblad: Rank di røeg, do Ulla! / Kom, di håend, æ takt er ret (rank din ryg, du Ulla! / kom, din hånd, takten er rigtig; s. 21). Hun optræder også i den følgende epistel i udvalget, nr. 17: Glem all jer smerter, / Frisk' hjerter! ... kom dans nå (nu), I to; / Ulla og Jørren, æ dans ska go! (dansen skal gå; s. 24). Kroen beskrives her som et sted, 'hwor Frejas unger / de sjunger ... Jen nymf er askblond og jen brunett'! (hvor Frejas unger / de synger ... én nymfe er askeblond og én brunette, s. 25). Freja er kærlighedsgudinden i nordisk mytologi, hvilket måske bedre antydes hos Bellman: Fröja uplåter / Sitt slott, / Bland Ängla-bilder / Så milder ... En Nymph cendrée och en ann' brunette (Freja åbner sit slot, / blandt englebilleder / så milde (etc.); 1965:72f.). De milde englebilleder i Frejas slot giver et mere poetisk indtryk af Ulla Winblad og de andre piger end Frejas unger hos Sørensen. I epistel 42 om et kortspil i selskabet nævnes Ulla flere gange, skildret med et snarest forelsket blik: Ulla glæder, / knøw og kjøn /... Bette Ullas wakker håend / Titter fram mell silkebåend (... smuk og køn /... Lille Ullas vakre hånd / titter frem mellem silkebånd;

s. 47); både Sørensen og Bellman (1965: 180f.) beskriver hende endnu tættere på. Hun er også en vigtig person i flere epistler, som behandles i afsnit 4.2 om naturscenerier.

Som kærlighedsgudinde nævnes foruden Freja i epistel 17 også Venus: Kjærlighied stikker, / Æ drikker. / Wenus som stoer her / Wi dyrker i kor her / en stund (kærlighed stikker, / jeg drikker, / Venus som står her / vi dyrker (etc.), s. 26); de sidste vers er lidt ændret i forhold til Bellman: Låtom oss alla / Den Venus åkalla / Här står (lad os alle / den Venus påkalde / (som) her står (1965:74). I epistel 27 går Fredman ind på sit ophav:

Freja og Bacchus fik styrer o hans lyw (... fik styr på hans liv, s. 34), dvs. kærlighed og drikkeri bestemte faderens livsbane; omtrent samme formulering hos Bellman (1965:111). I epistel 45, hvor Mollberg får ødelagt sin harpe af utilfredse tilhørere på en kro (Rostock), er det igen Venus, der inddrages: Mollberg vil nu gå i eksil med harpe mv. og spille for Bacchus og Venus (foruden Apollon, musikkens gud) for dermed at opnå sin retmæssige rang blandt

virtuosor (s. 53, Bellman 1965:194). De to førstnævnte guddomme påkaldes også i Fredmans sang nr. 7: Skoel for det bejdst, boed kjærlighied og win / ... så wild æ gjaer ... / Blyw forkårl hos Wenus, hos Bacchus få plads (skål for det bedste, både kærlighed og vin / så ville jeg gerne / blive forkarl hos Venus (etc.), s. 79). Dette er omsat fra en mere højstemt stil hos Bellman: Kärlek och Bacchus helgas min skål / ... vad jag önskar uti i mina dagar, / hos Venus bli fänrik, hos Bacchus korpral! (kærlighed og Bacchus helliges min skål / ... hvad jeg ønsker allermost: / hos Venus at blive fenrik, hos Bacchus korporal;

Fig. 2. "Blyw forkårl hos Wenus ...". Sørensen (2000:70). Figuren Venus her må være tegnet ud fra Botticelli: *Venus' fødsel* (1485).

Bellman (1972:40)), altså med inddragelse af militære grader, hvilket Sørensen ændrer til placeringer i et landbrugssamfund. I praksis, uden den mytologiske garnering, lyder budskabet: drik og elsk, som fx i *Fredmans sange* nr. 10: Ta en snaps og så blyw' (blive) weð / gentages 4 gange/ Sårn te wi ka gløeð warm' / I en pieg hende' bløeð arm' (sådan at vi kan gløde varme / i en piges bløde arme (egentlig: en pige hendes bløde arme), s. 82).

4.1.2. Med Karon og døden i baggrunden

I adskillige epistler beskrives beruselsens problemer og kærlighedens eller elskovens kvaler, fx i den ovenfor omtalte epistel 77, der endte med korporlig afstraffelse af den lidt for pågående Fredman. Ofte skildres stemningen med en indbygget dobbelthed, visheden om dødens stadige nærvær, fx: Wed æ graw si kant æ stoer / Med æ Bacchuskrans om hoer (ved gravens kant jeg står / med Bacchus-kransen om hår; epistel nr. 24, strofe 1, s. 31). Bacchus-kransen er vingudens krans, laurbærkransen, og: Bacchus' safter gjør mæ glåð igjen (... gør mig glad igen; smst.). Her er tale om en næsten grammatisk parafrase af versene hos Bellman: Och jag står vid grafvens brädd / Som en Bacchi hjelte klädd ... Bacchi safter fröjda mig än (Og jeg står ved gravens bred / klædt som en af Bacchus' helte (etc.); Bellman 1965:97f.). Vin er i epistel 23 en nødvendighed lige til det sidste: Win ... foer æ / Nær æ døð ska komm', / Sjelv i mi siedst' stund / Tar æ glas te mund (vin får jeg, når døden skal komme; / selv i min sidste stund, / tager jeg glas til mund, s. 29). I epistel 81 omtales i forbindelse med begravelse af en søster i vennelaget, at guld og purpur forgår, og der spørges: Wenker Karon fra æ brusendes wand (vinker Karon fra det brusende vand, s. 66), dvs. der refereres til den græske mytologi med Karon, som færger de døde over floden Styx (eller Acheron, jf. Bellman (1984:425)) til de dødes rige. Samme billede påkaldes i epistel 34 vedr. branden ved Mowits' hus i Strømgade i Thisted's centrum: Men fræ Dødens dunkel sund / Dødens blund / I æ yw dæ stikker, / Snår så kam di siedst stund (men fra dødens dunkle sund / dødens blund / i øjet dig stikker, / snart så kom din sidste stund; s. 41); i dette memento mori har Bellman 'Charons mørke sund' (etc.) (1965:139). Men Mowits (således gengiver Sørensen Bellmans Movitz) når at komme ud af det

brændende hus med sine instrumenter: han går på kro og 'rejser / en par daler te en dram' (s. 42); han lever og må af sted på værtshus igen. (I parentes bemærket: denne og andre epistler behandles litterært udførligt i antologien Olsen m.fl. (2015)).

Endnu mere malerisk er beskrivelsen i Fredmans sang nr. 5 B ved begravelsen af Johan Glock, der hos Bellman har titel af 'härold i Bacchi Ordenskapitel' (jf. omtalen af dette i afsnit 2 ovenfor), hos Sørensen omsat til 'herold i Drikkerigets brødreløge': Sih, hwor Karon stræber! ... Mi Glock i Karons bod goer nier / og sloes af storm og bølger (se, hvor Karon skynder sig! ... Min Glock i Karons båd går ned / og bliver slået af storm og bølger; s. 75). Her opstilles dog et håb: nu efter farvel til 'win og øl i glas ... og snaps og kander' (med andre drikkevarer), sker dette: 'di boð, den goer i gras, / Mod Elysé do lander' (din båd bliver ødelagt, men du når frem til Elysium), dvs. det sted i den antikke mytologi, hvor gudernes yndlinge mødtes efter døden. Næstsidste vers er lidt dramatiseret i forhold til Bellmans: Rätt nu ... så är din köl / vid eliseiska stranden (lige nu så er din køl / ved den elysæiske strand; Bellman (1972):34), hvor der ikke nødvendigvis er tale om et forlis, idet 'køl' kan være en metafor for båd.

I måltidssangen, Fredmans sang nr. 21 (sang nr. 9 har samme titel, TA), ses døden næsten direkte i øjnene under og efter et festligt lag:

Så trisser wi så småt igjen / Fræ Bacchi buldren og tumult, /
Æ liemand råber: kom, min wen, / No er di timglas fuldt

(så trisser vi så småt igen / fra Bacchi buldren og tumult / Lemanden råber: kom, min ven, nu er dit timeglas fuldt; s. 86). Her er 'lemanden' Sørensens omskrivning af 'manden med leen', døden, som blev nævnt direkte hos Bellman:

Så lunka vi så småningom / från Bacchi buller och tumult, /
När döden ropar: Granne kom, / dit timglas är nu fullt
(Bellman (1972:67).

Efter en opfordring til den gamle tilhører om at lægge krykken og til den unge om at tage 'den skønneste nymfe, som til dig ler' under armen, kommer hos Bellman omkvædet:

Tycker du att graven är för djup, / nå välan, så tag dig då en sup, /
Tag dig sen dito en, dito to, dito tre, / så dör du nöjdare. (smst.)

(synes du, at graven er for dyb, / nå, velan, så tag dig en dram mere,
/ tag dig senere ditto en, ditto to, ditto tre, / så dør du mere tilfreds).
Dette omsætter Sørensen i en grammatisk parafrase, med enkelte
ændringer i ordvalget, til:

Tøws do så æ graw er lidt for klam,
Wed ðo hwa, så tag do dæ en dram,
Tag dæ jen, dito jen, dito to, dito trej,
Så dør do et så ræj. (s. 86)

(synes du så, graven er lidt for klam, / ved du hvad, så tag du dig en
dram, / tag dig en, ditto en, ditto to, ditto tre, / så dør du ikke så ræd,
bange). Igen ses altså drikkeri og dødens mulighed tæt sammenvævet,
men nærmest muntert i sammenligning med epistlerne ovenfor med
Karon inddraget. Denne måltidssang er skrevet 1787 til en privat
middag hos en velstående person, en hofgulddrager (note s. 114), og
i de følgende strofer tages flere persontyper og professioner blandt
gæsterne under behandling (rigmænd, gejstlige, militærpersoner m.fl.)
under den synsvinkel, at de ikke skal være så stolte eller opblæste:
Døden vil også indhente dem. Det gælder fx: du 'med bænd og
stjerner fin og klog, / Æ snedker gir di kist' nøj lak / Og sliber fin æ
låg' (... snedkeren giver din kiste noget lak / og sliber låget fint; s. 86,
svarende til Bellman ovennævnte sted).

Det skal nævnes, at denne sang også er delvis gendigtet på en
anden jysk dialekt, nemlig på vendelbomål her i Ord & Sag (2009).
Under overskriften 'En ny og sørgelig vise på vendelbomål' indleder
Jens Chr. Højensgård (f. 1913) digtet således:

No luntjer A så småt åstæ / frå åltj jæt wrøwl å skæjeritj, /
Får no wel A ha row å fræ – mæt lyw æ snå't fåbitj.

(nu lunter jeg så småt af sted / fra alt jeres vrøvl og skænderi, / for nu
vil jeg have ro og fred / – mit liv er snart forbi; s. 4). Her er teksten
altså blevet nedskrevet til kun at omhandle én person (A, jeg), og
denne forlader næppe en munter fest, men er blevet træt af andres

evige snak og uenighed og gør nu status over livet: det 'ku wæ håt, men så tow A mæ en bette swåt' (kunne være hårdt, men så tog jeg mig en lille sort, dvs. en kaffepunch). Alt i alt har livet dog været godt, bl.a. fordi man kunne få sig en dram eller to – eller fem, ”men så ma ajer da nåk bær mæ hjem” (så må andre da nok bære mig hjem, strofe 2). Døden må nok være hård, men også her kan 'en tor' (en tår) eller flere hjælpe: 'så tenker A nåk intj på Døjen mier' (så tænker jeg nok ikke på døden mere).

Efter disse mere dystre betragtninger vender vi tilbage til Sørensen og Bellman vedrørende de fine naturbeskrivelser mv. i Fredmans epistler og sange.

4.2. Naturscenerier mv.

I afsnit 4 omtales et natursceneri, der i epistel 77 er overført fra Stockholm hos Bellman til Thisted-egnen hos Sørensen. Noget lignende gælder i gendigtningen af Fredmans epistel nr. 71, Til Ulla i fenstret på Fiskartorpet (dvs. vinduet på kroen Fiskartorpet), hvor Sørensen tager Ulla Winblad med til Thisted-egnen: Til Ulla i æ winde i Fårtowtgord (dvs. vinduet i Fårtoftgård), i landsbyen Fårtoft lidt øst for Thisted (s. 61). Visen indledes med ordene: Ulla, mi Ulla, sæg hwa mo æ byeð dæ? (... min Ulla, sig, hvad må jeg byde dig?), og der foreslås: skovjårdbær, søeð og røeð (skovjordbær, søde og røde), svarende til Rödaste Smultron hos Bellman (1965:301). Omgivelserne beskrives indfølede: 'Blomster og grangreen, mærk djer (deres) duft', solen bryder frem, himlen bliver klar, alt i alt: Der er ett så ring' her, Fårtoft, er her wall? (der er ikke så ringe her, Fårtoft, er her vel?). Et typisk jysk idiomatisk udtryk, en underdrivende talemåde, måske for at undgå de store ord hos Bellman: Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet! Hvad? / Gudomligt at beskåda (er det ikke guddommeligt ... guddommeligt at beskue). At det er en dejlig dag et dejligt sted, understreges ved tre gange at anvende ordet ”end”, der i bl.a. Thy-dialekten kan betyde 'hvad så med' el. lign.: End så stolt æ stammer, står så strunk' å rett' / ... End æ fywr, den blinker / Mued æ strænd! O ja! / End sih Mors, så hyew æ brinker, Ulla, hwa? (hvad så med stammerne, står så strunke og rette / hvad så med fjorden, den blinker mod stranden! å ja! / se også Mors, så høje brinkerne, skrænterne (er),

Ulla, hvad?). Underforstået: synes du da ikke, at der er meget fint at se på her i Fårtoft med udsigten til Limfjorden og over til Mors? Den første *end*-sætning er næsten direkte oversat fra Bellman, de næste lokalt tilpasset fra Bellman: *Än den lugne Viken / Som går fram? – Å ja! / Än på långt håll mellan diken / Åkrarne!* (og den rolige vig, / som går frem ... / og på lang afstand mellem grøfterne / agrene, markerne; s. 301f.). Her ses altså gode eksempler på retoriske parafraser hos Sørensen (jf. afsnit 2.2).

Samme landskab beskrives i gendigtningen af Fredmans epistel nr. 48, der omhandler Ulla Winblads hjemrejse fra øen Hessingen i Mälaren til Stockholm en sommermorgen 1769; Sørensen skildrer samme persons hjemtur fra Salgjerhøj på det nordlige Mors over Thisted bredning en sommermorgen 1949 (s. 54ff.). Her ses fin naturlyrik på tillempet Thy-dialekt, indledt med:

Sih æ suel swå blank å trind / Spæil sæ, det er hawblik /
Snår så får vi óg lidt wind / I wor sæil og i law stik!

Fig. 3. "Sih æ suel .../ Spæil sæ, det er hawblik".

Sørensen (2000:54).

(Se solen svar (dvs. svært, meget) blank og trind, / spejle sig, det er havblik / Snart så får vi også lidt vind / i vore sejl og i lavt stik (dvs. direkte medvind fra Morskysten over mod havnen i Thisted, forklares det i note s. 109, vist egentlig et sømandsudtryk). Det er en lidt ændret grammatisk parafrase af de tilsvarende vers hos Bellman:

Solen glimmar blank och trind,
Vattnet likt et spegel;
Småningom upblåser vind,
I de fallna segel

(solen glitrer blank og trind, / vandet lig et spejl, / så småt blæser vinden op / i de faldne, slappe sejl; Bellman 1965:202ff.). Herefter beskrives scener fra sejlturen: på båden, andre passerende både og skibe, kyster med skove, enge mv., fx: Sih, der le'ger Wildsund henn', / Træer så

grønn' (se, der ligger Vilsund henne, / træer så grønne; strofe 6, s. 55), henholdsvis: Oh, æ eng' – en herlighieð ... Hejst' de tumler stolt og hieð' (åh, engen, en herlighed / heste tumler (sig), stolte og hede; strofe 8, s. 56). Sørensen gendigter her de første 9 strofer samt strofe 18 af de i alt 21 strofer hos Bellman, der beskriver adskillige steder og scenerier langs Mälaren ind mod det gamle Stockholm.

Det vil føre for vidt at gå nærmere ind på de enkelte af disse strofer hos Sørensen. I stedet skal nævnes, at der i epistel 42 (s. 46-50) beskrives udendørs scenerier en vinteraften, set inde fra en kro, fx: sih hvor net / Stjerner tindrer o djer plet! (se hvor net / stjerner tindrer på deres plet, sted), og: Sih te slæðer o æ is, / Hør djer bjælder enkelwis (se til slæder på isen, / hør deres bjælder enkeltvis; strofe 5-6, s. 48). Her omformer Sørensen stroferne hos Bellman (1965:179ff.) med både grammatiske og retoriske parafraser.

Det samme gælder for epistel 82, der afslutter epistelsamlingen hos Bellman, og hvor de første vers lyder: Hvila vid denna källa, / Vår lilla Frukost vi främstålla (hvile ved denne kilde, / vor lille frokost stiller vi frem; Bellman (1965:337ff.)). Sørensen gengiver dette som: Nier weð e ó å hwiel wos / Og så wor frokost wenle diel oss' (nede ved åen at hvile os / og så vor frokost venligt dele også; s. 68ff.); han medtager også det stemningsskabende: hør wor waldhorn kling', kusin (hør vort valdhorn klinge, kusine), parallelt med Bellman. Skønt fokus er på måltidet og selskabet omkring det, gives der også plads til beskrivelse af omgivelserne: heste og kreaturer på engen, svaler i luften, løvtræer i skoven, solens skin, skygger mv.: Prægtig o eng' de stroeler, / De ting wi holder hywst i rång (prægtigt på engen de stråler, / de ting, vi holder højest i rang; strofe 2-3, s. 69), gendigtet ud fra Bellmans: Prægtigt på fältet pråla / De ämnen som mest ögat rör (prægtigt viser sig på stedet / de ting, som mest rører øjet; s. 338).

I gendigtningerne af *Fredmans sange* optræder naturscenerier kun i den sidste, nr. 64. Denne betegnes hos Bellman blot "Haga" og har som første vers (linje): Fjäriln vingad syns på Haga (den (be-) vingede sommerfugl ses på Haga; Bellman (1972):170ff.). Haga er det på Bellmans tid ikke færdigbyggede kongeslot ved Brunsviken nord for Stockholm; det ændrer Sørensen til 'Æ breðning' (bredningen, s. 96), der som ovenfor betegner Thisted bredning. Første vers gengives: Sih, di sommerfåwl' så skjønn da (se, de sommerfugle så skønne da),

altså uden Haga; det gælder også i den følgende strofe, hvor der hos Bellman ved Haga høres genlyd både 'från den graniten hamrar' og 'från yx i björk och tall (fra den, der hamrer granitten, og fra økse i birk og fyr), hos Sørensen: fræ (fra) skow og bakker / ... økseslag og hakker / Imod stien (sten) og birk og fyr.

Andre stednavne på Stockholm-egnen undgås ligeledes; en lyrisk beskrivelse af Brunsviken i strofe 3 omsættes til: Sie æ bredning, hvor den glitrer / Som i dans med guld og wand (se bredningen (etc.)), hvor Thisted bredning beskrives med metaforer omtrent som tidligere. I strofe 3 har Bellman: bonden mildt åt Haga ler, dvs. ler mildt mod kongeslottet og dermed kongen, og i strofe 4, at man i parken derved 'ögnas av en mild monark' (ses af en mild monark). Det er hos Sørensen erstattet af: Det er nøj så skjøn å si o, / Det er sån en skjønne tið (det, dvs. skov, heste og vogne) er noget så skønt at se på, / det er sådan en dejlig tid) – eller, som det siges i noterne: kongerøgelsen er helt forduftet (s. 114).

5. Dialektale ord og udtaleformer

Der er givet mange eksempler på ord og udtaleformer fra thybomålet i citaterne i de forgående afsnit; generelt kan det opsummeres og suppleres i følgende 9 punkter. Derefter gives bemærkninger om enkeltord, som ikke (helt) har thy-dialektens udtaleformer.

1) For pronomenet 'jeg' bruges generelt thy-udtalen 'æ', fx: Æ ska nok hold' mæ (jeg ska nok holde mig, afsnit 4), dog ikke i det, Sørensen kalder 'deklamatorisk Thisted-fint' (s. 107), fx 'sandelig siger je eðer' i epistel 1 (s. 16).

2) Som i vestjysk generelt bruges 'æ' for substantivernes bestemte artikel, fx i epistel 77: æ moen, æ wand (månen, vandet, afsnit 4).

3) Der bruges w for v overalt, fx i forlyd: wenner, wioliijn, wand (venner, violin, vand, afsnit 4.1.1-2), og i indlyd: øwer (over, afsnit 4).

4) For spirantisk d, blødt d, bruges som omtalt i afsnit 3.2 ovenfor ð, fx i indlyd og udlyd i: glæðer, með, kjærlighieð (glæder, med, kærlighed, afsnit 4.1.1). Det ses også noteret i brøðer (brødre, smst.), hvilket dog er fejlagtigt, idet dialekten har j her, udtalen brøjer (jf. Jysk Ordbog). I udlyd ses ð også i glåð, døð (glad, død, afsnit 4.1.2), hvor dialekten ikke har nogen konsonant efter vokalen; ð er antagelig anført for at undgå misforståelse af ordene. Enkelte gange optræder ð også

i forlyd, fx *ðo* (du) i enklitisk forbindelse: *Weð ðo hwa* (ved du hvad, afsnit 4.1.2).

5) Ved enkelte ord med vokalerne i og y er anført et udlydende h, fx *sih* (se) i: *Sih der æ moen* (se der månen, i det udhævede citat i afsnit 4). Det gælder såkaldt klusilspring (eller klusilparasit), hvor vokalen udtales med en k- eller g-lignende lyd til sidst. Sørensen betegner det (s. 105f.) som en interessant udtale, der nok burde skrives: *si^{gg}*, og henviser til den nærmere behandling hos Balle (1972), der noterer det kh. Udtalen skønnes dog nu så afsvækket, at h er dækkende. Formen *sih* optræder adskillige steder i citaterne ovenfor; desuden ses notationen i sekvenserne: *Tih så do* (ti så du, s. 46), *Den er skyh* (sky, bange, om en hest, s. 48), *Syh di knap hiel fast ijen* (sy din knap helt fast igen, s. 55). Der er ikke eksempler på brug af h ved vokalen u, som ellers også kan have klusilspring.

6) Forlænget vokal foran -s og -s + klusil, markeret med -e- foran s: *søester* (søstre, afsnit 4.1.1.), *siedst* (sidste, afsnit 4.1.2). Desuden kan nævnes fra bogen: *paess* (passe s. 60), *flaesk* (flaske, s. 74), *tøeste*, *kiest* (tørstig, kiste, s. 77), *weest* (vidste s. 94).

De to næste lydlig træk ses ikke i citaterne i afsnit 4, men nævnes fra bogen.

7) Bortfald af -n ved udlydende -rn: *gjar'* (gerne, s. 63); *morr* (morgen, s. 77), *morr'* (morgen, s. 97), *sommer morr* (sommermorgen, s. 68).

8) Palatalisering af -nd til -j efter bagtungevokal og foran -er: *Ajjes* (Anders, s. 17), *Rajes* (Randers, s. 59), *ajjer* (andre), også i forbindelserne: *wos ajjer* (os/vi andre, s. 60), *dem ajjer* (de andre, s. 92).

9) Syntaktisk bemærkes udvidede genitiver, fx: *æ graw si kant* (gravens kant, ordret: *graven sin kant*, afsnit 4.1.2.), *en pieg hende' bløeð' arm'* (en pige (hende)s bløde arme, smst.). Desuden optræder udvidet genitiv i fx: *æ kokk' djer gâel*, *æ hus si hwolle' ruðer* (kokkene deres gal, dvs. hanernes gal, husets hullede ruder, begge s. 39), *æ suel si skjjin* (solens skin, s. 96).

Ud over udtaleformer omfattet af disse ni retningslinjer har de fleste ord i gendigtningerne andre regulære thy-udtaleformer, fx *ræj* (ræd, bange, afsnit 4.2), *fywr* (fjord, smts.), *tøtt* (tykte, syntes, bogen

s. 64). Enkelte former kan dog undre, fx dels sæg som imperativ af sige (afsnit 4.2 ovf.), hvor dialekten har sæj, dels præteritum af samme ord, søe (sagde, s. 81 i bogen) mod dialektens såå; måske en Blicher-form spiller ind her. I andre tilfælde er naboeernes udtale kommet med, både fra Hanherred og Himmerland mod øst og fra Hardsyssel syd for Limfjorden, fx ø-former som hjølle (le, hø-le, s. 34) mod 'hylli' i Thy, kjøer (kører, s. 62) mod kyrer i Thy, kjød (kød, s. 70) mod kyd i Thy, kjøs (kys, s. 78) mod 'kys' udtalt med y i Thy, skjød (skød, præteritum af skyde, s. 68) mod 'skod' i Thy. Andre eksempler er: gwol (guly, s. 64) mod guel i Thy, jurd (jord, s. 78) mod jowr i Thy, kjuel (kjole, s. 25) mod kjowl, kjåwl i Thy, samt præteritumsformerne fild (faldt, 36, 92) mod 'fald' i Thy, stued (stod, s. 36) mod stow i Thy, desuden participiet gawn (gået, 76) mod goen i Thy. Endelig ses rigsmålspåvirkede former som juwl (jul, s. 85) mod thybomålets ywl, og farwal (farvel, s. 71) mod fowal i Thy. Alle de nævnte Thy-former kan efterses i Jysk Ordbog.

Dette sammen med mange rigsmålsord, som citaterne i de foregående afsnit giver adskillige eksempler på, bevirker, at Sørensen (2000) ikke kan siges at give en oversættelse eller gendigtning på rent thybomål, men på et opblandet, rigsmålspåvirket thybomål. Hvilket også var at forvente, når det er et litterært, gammeldags svensk, man vil gengive på thy-dialekt. Men inden for denne yngre form for thy-dialekt er oversættelsen og gendigtningen rimeligt adækvat. Sørensen var forberedt på at nogle læsere ville påstå, at nogle udtaleformer ikke er rigtige: 'det gør ikke min erindring forkert ... vi taler jo også forskelligt' (s. 105). Netop, og nogle indoptager flere ord og udtaleformer udefra end andre.

Kun i et enkelt tilfælde virker en oversættelse uforståelig, nemlig i epistel nr. 6, slutningen af strofe 2, versene: Kjærligheðs bænd / bindes i seng' og i eng' og på stiger (kærligheds bånd / bindes i senge og i enge og på stiger, s. 19). Stiger rimer på piger i det følgende omkvæd, men hvordan kan kærligheds bånd bindes på stiger? Bellman (1965:34) har ordet "fjälar", der i note betegnes som formentlig = fjärdar, dvs. fjerde, om ikke bare = fjäl, dvs. fjæl, bræt, siddebræt og lignende. Begge disse forslag virker mere plausible end 'stiger'; det første understøttes af, at 'fjäl' i Ordbok (1967:48) henvises til 'fjärd' lige derefter, hvor

Bellmans sekvens: 'i sängar, på ängar och fjälar' oversættes til: 'både till lands og sjöss'. Hos Bohn (1997:10) undgås problemet ved, at der vælges en omskrivning uden de nævnte substantiver: Elskovens bånd / bindes, i sengen skal I jer formæle.

Det blev i begyndelsen af afsnit 4.1.1 vedr. epistel nr. 9 nævnt, at Sørensen omskrev fra et mytologisk lag til et mere jordnært: Bacchus og Kärleksguden blev erstattet af vin hhv. elskovs ynder. Tilsvarende sker enkelte andre steder, fx ændres i epistel 82 'Eols blåst' (Eols blæst, Bellman (1965):340, Eol: vestenvindens gud) til blot 'wejstenwind' (Sørensen 2000:70), og i Fredmans sang nr. 64 er 'Brunsvikens små najader' (kilde- el. flodnymfer) helt udgået i beskrivelsen af Thisted bredning (s. 97). Den største ændring foreligger dog i epistel 34, vedr. branden hos Mowits (afsnit 4.1.2 ovenfor), hvor Bellman har: En Aeneas lik vid Troja / Movitz utur porten går (som en Aeneas ved Troja / Movitz ud ad porten går; Bellman (1965:140). Dette refererer til slutningen på grækernes angreb på Troja i antikken og Aeneas flugt fra det brændende Troja, beskrevet af Vergil i Aeneiden. Sørensen omsætter til: Som jen væk fra helweð render, / Går wor Mowits fræ si hus (som en væk fra helvede render, går vor Mowits fra sit hus, s. 42), sandsynligvis fordi billedet med helvedes ild er ligetil for de fleste læsere, mens billedet med det brændende Troja kendes af langt færre.

6. Om Thisted og omegn i gendigtningerne

I afsnit 4.2 er omtalt, hvordan Sørensen beskriver naturscenerier med Thisted og Fårtoft, Nordmors og Limfjorden mod syd til Vilsund med inddragelse af Ulla Winblad med flere, og i afsnit 4.1.2 blev Strømgade i Thisted centrum nævnt vedr. branden hos Mowits. Også enkelte andre lokaliteter i Thisted anføres som tilpasning af stockholmske steder hos Bellman. I epistel 31 har Mowits et møde med en smuk kvinde i 'Narre Alli' (Nørre Allé, s. 36) og følger efter hende; deres aftale bliver dog forhindret af 'en långbient (langbenet) drabant', som til sidst giver Mowits en omgang klø. I epistel 81 nævnes personen Løwberg fra 'æ Østerbakk' (gaden Østerbakken i Thisted, s. 66), og i Fredmans sang nr. 17 er et køb af en næsten ny frakke placeret samme sted (s. 85), skønt der ikke har været manufakturforretninger dér, derimod måske nok tyve og hælere fra en nærliggende baraklejr

under og lige efter krigen (note s. 113). I de bredt prosa-beskrevne værtshusscener i epistlerne 1 og 59 nævnes Thisted-lokaliteter ikke; epistel 59 tilegnes således den i afsnit 4 nævnte kro Lossen, og i epistel 45 får Mollberg ødelagt sin harpe på kroen Rostock (s. 51), stockholmske navne overført til Thisted. Her kan også nævnes, at epistel 24 er tilegnet 'vår muer o Æ Bruwn Daer' (vor mor på kroen Den brune Dør, s. 31), svarende til 'kära Mor på Bruna Dörren' hos Bellman; men i epistel 9 er det latinske navn Thermopolium Boreale på et kaffehus overtaget uden oversættelse (s. 20).

I Fredmans sang nr. 64 er landskabet ved Haga omskrevet til Thisted-egnen som nævnt i afsnit 4.2, og i sang nr. 28 er scenen overflyttet fra Stockholm og Uppsala til Thisted og Århus: 'Mowits han sku wæer student / Og tog æ tåg til Århus (... skulle være student, tog toget til Århus, s. 91). Anakronismen her er bevidst, jf. 'jernbanen er oversætterens modernisering' (note s. 114). Som hos Bellman bliver Mowits dog træt af studierne og livet i universitetsbyen, han rejser tilbage til hjembyen: piger bløw han trist we' / rejst så hjem til Thisted (piger blev han trist ved / rejste så hjem til Thisted; sidste ord kan udtales Thi-ste' og dermed rime på 'trist we').

7. Melodierne

Sørensen søger i noterne s. 107ff. at opklare oprindelsen af melodien til hver enkelt af epistlerne og sangene i bogens udvalg, fører dem tilbage især til svenske og franske melodier til syngespil mv. omkring 1770 eller til Bellman selv; adskillige må dog konstateres af ukendt oprindelse. Tidligere har flere af melodierne været mere almindeligt kendte, også i Danmark; fx er melodien til Fredmans sang nr. 10: 'Supa klockan över tolv brugt i løjtnant von Buddinges sangmonolog 'Her med fryd jeg rigdoms spor / overalt opdager' i Hostrups *Genboerne* (jf. slutningen af afsnit 2). Nu gælder det nok især Fredmans sang nr. 35, Gubben Noak, af Sørensen oversat til Gammel Noa: Da Noa var kommet i land fra arken, tilplantede han mange tønder land med vin, så der kunne blive lystigt her på jorden (s. 94f.); melodien er overtaget i børnesangen "Lille Lise". Desuden: 'Fjäriln vingad syns på Haga' (Fredmans sang nr. 64, jf. afsnit 4.2), hvor melodien er anvendt i aftensangen 'Nu er jord og himmel stille'. Nogle kender også Fredmans sang nr. 21, måltidssangen "Så lunka vi så småningom",

og ønsker man at høre eller genhøre flere, kan der henvises til en dvd ved operasanger Erik Harbo med 16 epistler og sange (Harbo 1990), herunder flere af de ovenfor omtalte, nogle også med sangerens efterligning af instrumenters lyd (jf. afsnit 2). Det skal også nævnes, at den hollandsk-svenske entertainer Cornelis Vreeswijk omkring 1970 gav nyt liv til Bellman-sangtraditionen med lp-en ”Spring mot Ulla, spring!”, der indeholder nogle få af de ovennævnte samt adskillige andre (Vreeswijk 1971).

8. Afslutning

Med bogen har Sørensen vist, at Bellmans viser kan oversættes og gendigtes på yngre thy-dialekt, blot man tillader lejlighedsvis brug af rigsdansk, når rim og billedsprog skal gengives. Det lykkes ved hjælp af grammatiske og retoriske parafraser (jf. afsnit 3.2), der bevirker, at både Fredmans epistler og Fredmans sange virker som nutidigt, moderniseret thybomål, omend med et islæt af svenske person- og stednavne; Sørensen betegner da også denne ’ophavsmand’ til viserne som ’Fredman von Thisted’ (s. 113), antagelig med reference til Holbergs ’Jacob von Tyboe’. Udvalget af epistler og sange ser ud til at være dækkende for temaerne i de øvrige epistler og sange. Sørensen betegner i lighed med andre Bellmans digtning som verdenslitteratur (jf. afsnit 3.1, jf. også VLH 1972:412ff.); prisværdigt, at han har valgt at præsentere den på thybomål, tilmed i sangbar form.

Litteratur

- Balle, Torsten (1972) Thybomål. *Turistårbogen: Thy*. Odense: Samvirkende Danske Turistforeninger:78-81.
- Bellman, Carl Michael (1965) *Fredmans epistlar. Med kommentarer av Lars Hulden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bellman, Carl Michael (1972) *Fredmans sånger. Musikarrangemang av Roland Bengtsson*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Bellman, Carl Michael (1984) *Fredmans epistlar. Med bilder av Peter Dahl*. 1790 års originalutgåva i faksimil. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Bohn (1997) = Bellman, Carl Michael: *Fredmans epistler og Fredmans sange*. På dansk ved Leif Bohn. Forlaget Vistoft.

- Harbo, Erik (1990) *Bellman i Københavns Bymuseums Havesal*. (Sange, dvd).
- Hertz, Henrik (1833) *Foraarets Nytaarsgave*. Kjöbenhavn: J.H. Schuboths Boghandling.
- Hostrup, C. (1954) *Komedier og Digte*. København: Det danske Forlag.
- Højensgaard, Jens Chr. (2009) En ny og sørgelig vise på vendelbomål. *Ord & Sag* 29. Peter Skautrup Centret. Aarhus Universitet:4.
- Jysk Ordbog = *jyskordbog.dk*: A-Le redigeret, Li-Å ordbogskartotek. Peter Skautrup Centret. Aarhus Universitet.
- Olsen m.fl. (2015) = Olsen, Per, Randi Larsen og Hans Lundsteen (udg.): *Tøm nu dit glas, se Døden på dig venter. Nye vinkler på Bellman*. Hellerup: Forlaget Spring.
- Ordbok (1967) = Carl Larsson och Magdalena Hellquist: *Ordbok til Fredmans epistlar*. Lund: Almqvist & Wiksell.
- Sørensen (2000) = Bellman, Carl Michael: *Skoel, bette pieger. En uhðwalg af epistler og sange på thybomål ved Søren Sørensen*. Århus: Forlaget Klim.
- VLH (1972) = *Verdens Litteratur Historie*. Bd. 6. København: Politiken.
- Vreeswijk, Cornelis (1971) *Spring mot Ulla, spring!* (Sange, lp).

Carl Michael Bellman

SKOEL, BETTE PIEGER

En uhðwalg af epistler og sange
på thybomål
ved Søren Sørensen

Klim

Kirsten Lyshøj

Fra arkiverne:

I Bramminge Ugeblad, nr. 49, 22. januar 1897, stod denne historie:

Madam Sørensen holder et hus-økonomisk foredrag for hendes mand, ætter di er kommen i seng. Han wår ett tefrej me hans onden.

”No, så do hår ingen ordentlig onden fåwen!” Te dej er der nok ingenting gue nok, slet ett! Do må heller fo en nån te o hold hus få dej – do ka jo tøj æ smejs Marianne, eller hwa mjæn do om Lamm Sørens dætter? A ka tøj æ bøen o go mi vej, det er nok de bæst a ka gyer.

”Hwa a brummer øwer?” Ja, det hår do så grow let ve o spør om. Jen tonte ka spør om mier end ti klog ka swår o, det véd do moskies æj. Hwa? Hår do mier, do ska ha så? Nej, hold no, Sørensen, a hår æ uer, o a vil tål. Do ka spør, hwem do vil, åll folk ska nok sæj, te det er ett mæ, der gor i Borgerforeningen o holder politiske tåler, men do ka

Madam Sørensen holder et hus-økonomisk foredrag for sin mand, efter de er kommet i seng. Han var ikke tilfreds med sin aftensmad.

”Nå, så du har ingen ordentlig aftensmad fået!” Til dig er der nok ingenting, der er godt nok, slet og ret! Du må hellere få en anden til at holde hus for dig – du kan jo tage smedens Marianne, eller hvad mener du om Lamme Sørens datter? Jeg kan tage børnene og gå min vej, det er nok det bedste jeg kan gøre.

”Hvad jeg brummer over?” Ja, det har du så grove let ved at spørge om. Èn tosse kan spørge om mere end ti kloge kan svare på, det ved du måske ikke. Hvad? Har du mere, du skal have sagt? Nej, holdt nu, Sørensen, jeg har ordet, og jeg vil tale. Du kan spørge, hvem du vil, alle folk skal nok sige, at det ikke er mig, der går i Borgerforeningen og holder politiske taler, men du

åller tol o hör ander snakk end dæg sjæl. Do ku ha tæjen den slusk, Ann Dorte, o ett en ordentlig kvindfolk som mæ! A må ett sæj jæn jænneste uer! ”Do vil hå en sweskært”, så det vil do? Hu ska den komm frå? Det er en kjøen exempel, do gir di bøen! Do er ett tefrej, sæjer do, mæ nøgtern kalkjød, do mått ønsk, te di bøen ingensind skuld komm te o want nøgtern kalkjød! Ved do, hwa æ swesker koster henn te Skows? Trowr do, te en par pund smør kommer flywend ind ad æ vinderer? Å så æ æk – ka do moskie sjæl gyer dem, Sørensen?

”Do gid ett lid det nøgtern kalkjød”, no, det kan gjan vær. Tænker do, te a fo’r, hwa a gider håd? Nej, det véd do godt, det fo’r a aldrig, o det fo’r di bøen heller aldrig, men det fo’r do, Sørensen, hwær jænneste daw, o nær do sæjer, te do gider ett håd det skidte nøgtern kalkjød, wår ’et ett ”skidte” do så? Jow, a tøtt ’et nok – så ved a så grow godt, te det er de båreste løwn å paravel! Do vil grow gjan hå ’et. Men det er ham, Søren Thomsen, der hår såt ’et i dæg for o bry mæ. Hwa skal mæ sølle kwindfolk gyer? må a spør. Ættersom æ swynpriser er, er det så tier te o spis hårstieg o østers? Eller er ’et ett en kuen hinde pligt o sørre for, te æ pæng slor te? Do skal aldrig komm te o sæj, Sørensen, te det er mi husholdning, som hår rungeniret dæg. Vel do gyr mæ ulykkelig,

kan aldrig tåle at høre andre snakke end dig selv. Du skulle have taget den sjuske, Ann Dorte, og ikke et ordentligt kvindfolk som mig! Jeg må ikke sige et eneste ord! ”Du vil have en svesketærte”, så det vil du? Hvor skal den komme fra? Det er et kønt eksempel, du giver dine børn! Du er ikke tilfreds, siger du, med kød af spædekalv, du måtte ønske, at dine børn aldrig skulde komme til at mangle spædekalvekød! Ved du, hvad svesker koster henne hos Skows? Tror du, at et par pund smør kommer flyvende ind ad vinduerne? Og så æggene – kan du måske selv lægge dem, Sørensen?

”Du synes ikke om det kød af spædekalv”, nej, det kan gerne være. Tænker du, at jeg får, hvad jeg godt kan lide? Nej, det ved du godt, det får jeg aldrig, og det får dine børn heller aldrig, men det får du, Sørensen, hver eneste dag, og når du siger, at du gider ikke have det ringe kød, var det ikke ”ringe” du sagde? Jo, det syntes jeg nok – så ved jeg så grove godt, at det er det rene løgn og parabel (= skrøne)! Du vil grove gerne have det. Men det er ham, Søren Thomsen, der har sat det i dig for at ærgre mig. Hvad skal jeg sølle kvindfolk gøre? må jeg spørge. Som svinepriserne er, er det så tiden til at spise haresteg og østers? Eller er det en kones pligt at sørge for, at pengene slår til? Du skal aldrig komme til at sige, Sørensen, at det er min husholdning,

så ka do, det ka do te enhwer ti, do ka smid di pæng ud å æ vinderer o tænd di piv mæ tikronesedler – få mæ gjan, Sørensen – men a vil ett vær den, der rungenirer wås åll o gir dæj en lørwda te onden dyr swesktærter istæjfor billig o godt nøgtern kalkjød.

Hwa, sæjer do æ ”kal er sjældø” – no, nej no stiger ’et ejsen! Do kan da ett komm i tanker om, te a er sjældø, Sørensen, hwa Sørensen? Nej, dem tanker ka do spår dæj, a sow ’en lig da ’en wå slawtet, o a fæk æ slawter te o skjær den jænn frammbov aw te mæ, o så vil do posto, te ’en æ sjældø. – ”Do ka ett hold den snakken ud?” Do vil sto op? Nej, no skal a ejsen fortæl dæj nowet, Sørensen, do sku ett gjør dæj te nar. Hår en sølle kvindfolk, der er hinde mands rette ægteviede hustru, måski ett low te o sæj en jænneste uer te ham, nær hun engång ett sålig’ tøkkes om all hans væsen og værken? Do sku skamm døj, Sørensen.

Swesktærter, no, kommer do no igjen tebåg te æ swesktært? Mjæn do, te a kaskisæj er gjor a swesker? Fæk do ett i mondas sur asier te æ flæsk? Er det så for resten en orsti te o spis swesktærter hwer daw, det ku vi så møj herlig – a ka ett forsto, Sørensen, te do ka forlang ’ett!

som har ruineret dig. Vil du gøre mig ulykkelig, så kan du, det kan du til enhver tid, du kan smide dine penge ud af vinduerne og tænde din pibe med tikronesedler – for mig gerne, Sørensen – men jeg vil ikke være den, der ruinerer os alle og en lørdag til aftensmad giver dig dyr svesketærte i stedet for billig og godt kalvekød.

Hvad, siger du ”kalven er selvdød” – nej, nu stiger den ellers! Du kan da ikke komme i tanker om, at jeg er selvdød, Sørensen, hvad Sørensen? Nej de tanker kan du spare dig, jeg så den lige da den var slagtet, og jeg fik slagteren til at skære den ene forbov af til mig, og så vil du påstå, at den er selvdød. – ”Du kan ikke holde den snak ud?” Du vil stå op? Nej, nu skal jeg ellers fortælle dig noget, Sørensen, du skulle ikke gøre dig selv til nar. Har et sølle kvindfolk, der er sin mands rette ægteviede hustru, måske ikke lov til at sige et eneste ord til ham, når hun for en gangs skyld ikke lige synes om al hans væsen og virke? Du skulle skamme dig, Sørensen.

Svesketærter, nå, kommer du nu igen tilbage til svesketærten? Mener du, at jeg måske er lavet af swesker? Fik du ikke i mandags syltede asier til flæsket? Er det så for resten en årstid til at spise svesketærter hver dag, det kunne vi sagtens – jeg kan ikke forstå, Sørensen, at du kan forlange det!

”Æ swesker er ett så grow dyr!” No, så det er di ett? Ja, det kommer wal an o, humane do vil ha å ’em, jæn ka vel da sawt ett gyer ’et? No, o så hwa ska ’et så vær, det er vel nok di mjænning, te do vil ha dem te femohalfjes?

Humane pund mon vi så skal ha? Jæn ka da sawt heller ett gyer ’et? Mon vi så ett skuld ha mier end swesker? Rowmyel ka sawt ett gyer ’et? I hwa koster æ hwædemyel? O hwa koster æ smør, o do vil sawt ett undvær strøsukker? Ja, do ka go hen til Skow o spør, hwa æ strøsukker koster, så fo’r do ’et nok o ved. Den jænn udgywt, ska a sæj dæj, tæjer nok så kjøn den naen ve æ hånd.

”Pandkagger”, ja vis, pandkagger! Må a spør, om do ett fæk pandkagger ifjowr law wi håd opskøwer? Fo’r do ett hwer or te opskøwer pandkagger? – Nej, det kan ett nøtt, do kommer te mæ mæ kjønn uer om o la dæj soww, nej, det fo’r do ett low te. Ved do, hwa æ æk koster i den her ti? A undskylder dæj, do færre ett dawle æ onden! Å lig no ett dær o skjæld ud o band øwer dem æk! A vild kun enneken ønsk, te ander Folk kjænd dæj lise godt som a, lig o band øwer dem sølle æk! A er kyw å ’et, Sørensen, a er kyw å o løww længer, a tænker ett a løwer æ or om, o så er do o mæ mæ, å nær a ligger o æ kjærregoer, så ka do spis swesktært hwer daw.

”Sveskerne er ikke så grove dyre!” Nå, så det er de ikke? Ja, det kommer vel an på, hvor mange du vil have af dem, én kan vel da næppe gøre det? Nå, og hvad skal det så være for nogle, det er vel nok din mening, at du vil have dem til femoghalvfjerds (kr. pundet)?

Hvor mange pund mon vi så skal have? Ét kan da vel heller ikke gøre det? Hvad koster hvedemelet? Og hvad koster smørret, og du vil vel ikke undvære strøsukker? Ja, du kan gå hen til Skow og spørge, hvad strøsukkeret koster, så får du det nok at vide. Den ene udgift, skal jeg sige dig, tager nok så pænt den anden ved hånden.

”Pandekager”, ja vist, pandekager! Må jeg spørge, om du ikke fik pandekager i fjor da vi havde ophøstet? Får du ikke hvert år til ophøst pandekager? – Nej, det kan ikke nytte, du kommer til mig med pæne ord om at lade dig sove, nej, det får du ikke lov til. Ved du, hvad æg koster i denne tid? Jeg undskylder, du ikke får det til aftensmad dagligt! Og lig nu ikke dér, og skæld ud og band over de æg! Jeg ville bare lige ønske, at andre folk kendte dig lige så godt som jeg: ligge og bande over de sølle æg! Jeg er ked af det, Sørensen, jeg er ked af at leve længere, jeg tror ikke jeg lever året ud, og så er du af med mig, og når jeg ligger på kirkegården, så kan du spise svesketærte hver dag.

Hwa ka 'et nøtt, te do ligger der o brummer? Do tænker, te do ska ha di ville i alle diel, nej holdt, Sørensen, det blywer der ett aw! A vild kun ønsk, te æ hiele Borgerforening o åll æ folk i Riv, o Esbjerg, o Wår, o Darum, o Hunderup vidst hwad kål do wår, Sørensen. A hår så sæj 'et tit nok, den daw vil nok komm, te dem ander vil å fo 'et o ved.

Ja, do må kuns trow, te a kinder døj, Sørensen, swesktært! – ja, føst ska vi hå 'em en enneken daw, så war 'et monesti, så forlanger do swesktærter hwer daw, men det ska do ett fo, sålæng a løwer. Nær a legger i æ jor, o det wår nok ett så møj læng, sådan som do omgos mæ, så ka di næst kuen, a tænker wal, do tæjer Karen Mari te Hans Thomsens – ja så ka Karen Mari gyer, som hun vil, hun ka splet o skill de hiele ad, som a hår holdt sammel o, do ka komm o æ fattegor o æ bøen ka go i pjalter o tigg, men a mæ ska do ett blyw rungeniret, Sørensen, swesk---

”Ja, den gång ku hun ett mier”, så Sørensen, ”asse dem stærkeste, di ka blyw træt. Det er ejisen en glant kvindfolk, nær hun barestens ett had håd hind saws så grum slevven.”

Hvad kan det nytte, at du ligger der og brummer? Du tror, at du skal have din vilje i alle dele, nej holdt, Sørensen, det bliver der ikke noget af! Jeg ville kun ønske, at hele Borgerforeningen og alle folk i Ribe, og Esbjerg, og Varde, og Darum, og Hunderup vidste, hvilken karl du var, Sørensen. Jeg har sagt det tit nok, den dag vil komme, at de andre vil få det at vide.

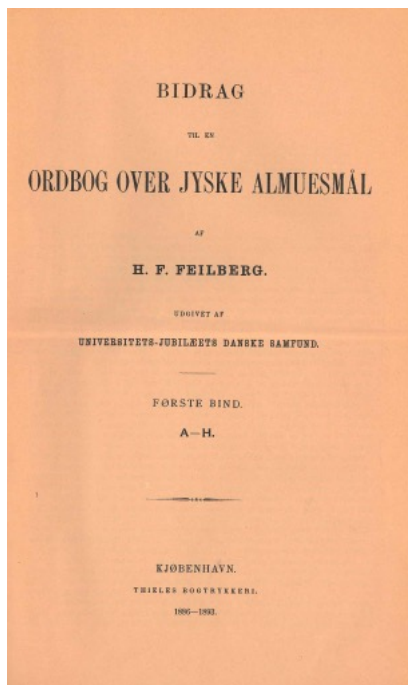
Ja, du kan bestemt tro, at jeg kender dig, Sørensen, svesketærte! – ja, først skal vi have dem en enkelt dag, så var det en månedstid, så forlanger du svesketærter hver dag, men det skal du ikke få, så længe jeg lever. Når jeg ligger i jorden, og det varer nok ikke så længe, sådan som du omgås mig, så kan din næste kone, jeg tænker vel, du tager Karen Marie hos Hans Thomsens – ja så kan Karen Marie gøre, som hun vil, hun kan splitte og skille det hele ad, som jeg har holdt sammen på, du kan komme på fattiggården og børnene kan gå i pjalter og tigge, men af mig skal du ikke blive ruineret, Sørensen, sveske---

”Ja, denne gang kunne hun ikke mere”, sagde Sørensen, ”også de stærkeste, de kan blive trætte. Det er ellers et rart kvindfolk, når hun bare ikke havde haft saksen så godt slebet” (= munden så godt på gled).

Mette-Marie Møller Svendsen og Inger Schoonderbeek Hansen:

H. F. Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914)

Det er tørre sager at sysle med ord og ordformer, – ja, vel er det, men ordet er ikke blot en samling vilkårlige eller tilfældige lyd, men der er liv, for hvilket det er blevet et udtryk, og der er livsforhold, som det beskriver, og det bærer da, som alt hvad der grundet i livet, mærker af det liv, som har sat det ind i verden. Det drager minder frem fra længst forsvundne tider, siger os, i hvad form fædrene klædte deres tanker, men som det bevarer minderne, er det villigt og böjeligt, hvor det gælder at tale om eller navngive nutids idræt, beskrive skjaldenes syner eller træde i det jævne daglige livs tjeneste. (Feilberg 1878:3)

Figur 1. Titelblad til H. F. Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914).

Citatet stammer fra Henning Frederik Feilbergs indledning til det kolossale arbejde han i begyndelsen af 1877 havde sat i værk: udarbejdelsen af “en ordbog over det jyske landsmål” (Feilberg 1878:180-181). Feilberg (1831-1921) var en mand af mange interesser og talenter, for ved siden af sin præstegerning i Darum (Sydvestjylland) og tidlige interesser for botanik og moderne sprog, er han i akademiske kredse mest kendt for sine bidrag til dansk folkeminde- og dialektforskning. I dette bidrag vil vi, i anledning af at det er 100 år siden Feilberg døde, fokusere på Feilbergs leksikografiske virke, nemlig som eneredaktør af *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914). I dag opfattes hans værk stadig som en imponerende bedrift, men hvad betyder Feilbergs *Bidrag* for forskningen i de traditionelle dialekter i dag? Feilberg selv beklagede ofte sin manglende filologiske dannelse, men hvordan afspejler det sig i de enkelte ordbogsartikler? Hvor tager Jysk Ordbog tråden op for at fuldende arbejdet med et tilnærmelsesvist udtømmende resultat? Hvad kan Feilberg bidrage med som Jysk Ordbog gør anderledes, hvor er de to dialektordbøger forskellige, og hvor er de ens? Hvordan beskriver begge ordbøger landbobefolkningens liv og levned i Jylland for mere end hundrede år siden, hvor det dialektale sprogsamfund stod foran en gennemgribende ændring?

1. Feilbergs dialekt- og folkemindestudier

Feilbergs interesse for dialekter og folkeminder og deres naturlige sammenhæng (jf. Feilberg 1910-1914:II) skyldes grundlæggende tre dialektstudier af sønderjysk og mellemslesvigsk, som på grund af områdets særlige historiske forhold tidligt blev undersøgt og beskrevet (jf. Feilberg 1886-1893:III): **1**) K.J. Lyngbys (1829-1871) oversigt over lydudvikling og bøjning i *Bidrag til en sønderjysk Sproglære* (1858); **2**) E.H. Hagerups studier af den på daværende tidspunkt uddøde dialekt i Angel, publiceret i dialektmonografien *Om det danske Sprog i Angel* (1854) (jf. Nielsen & Nyberg 1995:5); samt **3**) J. Koks beskrivelse af befolkningens sprog i Mellemslesvig i *Det danske Folkesprog i Sønderjylland* (1863-1867). Sidstnævnte arbejde var yderligere et incitament for Feilberg, ikke mindst da han konkluderer at det arbejde måtte kunne gøres bedre (Olrík & Ellekilde 1921).

Feilberg ville ikke udelukkende bringe ord og ordformer i sin ordbog, da han mente, at “folkeminder og dialektstudier naturlig kan knyttes sammen”, en tilgang der på daværende tidspunkt var internationalt udbredt (Feilberg 1910-1914:II, jf. Pedersen 2009:66 ff.). Feilbergs interesse for almuens kultur og levevis fremgår tydeligt i *Fra Heden* (1863), hans beskrivelse af bondelivet i Mellemslesvig, og i den populære *Dansk Bondeliv* I (1889, fulgt op af et mindre bind II i 1899), hvori han beskriver bondestandens daglige liv (især i Vestjylland). Endelig vil vi nævne Feilbergs dystre beskrivelse af julen som dødefest i *Jul* I-II (1904), et modsvar til bl.a. svenske skildringer om julen som solhvervs- og lysfest. Derudover var Feilberg flittig skribent i forskellige tidsskrifter, herunder de danske *Aarvog for dansk Kulturhistorie* (1891-1900), *Dania* (1890-1903) og efterfølgeren *Danske Studier* (jf. Olrik & Ellekilde 1921).

Feilberg anvender især begreberne ’almuesmål’ (fx i ordbogens titel) og ’folkemål’ (fx i *Plan for en ordbog over jysk folkemål*), svarende til det vi i dag kalder ’dialekter’. Dialektforskere i anden halvdel af 1800-tallet, herunder Feilberg, anvendte det nationalromantiske, herderske begreb ’folkemål’ som betegnelse for det uspolerede, det oprindelige, ikke-kultiverede sprog. Feilberg ekspliciterer med sin brug af termen ’almuesmål’ at det drejer sig om almuens, landbefolkningens dagligsprog, sådan som det var blevet talt siden landboreformerne (jf. Pedersen 2009:79).

2. Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål

Tilskyndet af andre landes påbegyndte indsamling og bearbejdning af folkemålene, mente Feilberg at det var på tide at gøre noget lignende i Danmark: “Skal der gøres noget, er det ganske vist på tide (dvs. på høje tid), da den uniformerende kulturstrømning, der efterhånden trænger ind i de inderste og ensomste kroge, arbejder på, til fordel for rigssproget, mere og mere at udslette sprogarternes ejendommeligheder” (Feilberg 1882:1). Feilberg ønskede at arbejde videre med det jyske ordstof som allerede forelå (ved Lyngby, Hagerup, Kok og Molbech), i håb om (trods sin manglende filologiske uddannelse) at kunne bidrage til “den nyere sprogvidenskab ved [sit] nøje kendskab til almuens liv og tankegang” (Feilberg 1882:2 f.).

Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål udkom i fire bind i årene 1886-1914. Feilberg valgte at beholde den beskedne titel (uden den bestemte artikel *de*) “i sandhedens interesse som et udtryk for, at jeg ikke betragter det jyske sprogstof hermed blot tilnærmelsesvist som udtømt, ikke nær!” (Feilberg 1886-1893:XIII). Feilbergs ydmyghed omkring arbejdet med ordbogen er tydelig i hans egne tanker om arbejdet:

hvad her er givet er en dilettants arbejde, udført i ny og næ, efter tid og lejlighed, med lange afbrydelser, når slet helbred eller embedsarbejde krævede min tid og mine tanker. Jeg har savnet den filologiske skoledannelse, kundskab til det danske sprogs historiske udvikling, indsigt i fonetik, kort [sagt] hele det apparat, som den uddannede nordiske filolog har til sin rådighed. (1886-1893:VII)

Trods denne selvkritik står Feilbergs ordbog i dag som et vigtigt værk i dansk dialektleksikografi. Ordbogen fik da også flotte anmeldelser, bl.a. skriver Marius Kristensen at “dette ypperlige arbejde ... har udformet sig til ikke blot at være et sprogligt værk af høj rang, men tillige at være den rigeste samling i verden af henvisninger til folkeskik og folkedigtning af enhver art” (Kristensen 1904:220). Første seddel til ordbogsarbejdet skrev Feilberg 6. januar 1877 i Darum, og sidste korrekturlæsning af tillægsbindet fandt sted 14. januar 1914 (Feilberg 1912-1914:1).

3. Feilberg vs. Jysk Ordbog

I dette afsnit ser vi nærmere på hvilke forskelle og ligheder der er mellem Feilbergs ordbog og Jysk Ordbog, samt hvilke informationer brugerne i dag får om den jyske landbobefolknings liv og levned for ca. 150 år siden.

Begge ordbøger er inspirerede af andre, lignende ordbogsprojekter, men udgangspunktet var forskelligt, ikke mindst fordi Feilberg som nævnt ikke var uddannet filolog, mens Peter Skautrup, Jysk Ordbogs grundlægger, var professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet og havde en fortid som redaktør på *Ordbog over det danske Sprog* (Hansen 2011). Feilberg søgte, da han skulle lægge en

plan for sin ordbogs struktur, inspiration hos sine nordiske kolleger, bl.a. Rietz (*Svenskt Dialekt-Lexikon* fra 1867) og Aasen (*Ordbog over det norske Folkesprog* fra 1850), uden at han helt kunne finde et værk som havde den samme indgangsvinkel som han selv havde til gengivelsen af almuesmålet (Feilberg 1886-1893:XII). Aasen blev alligevel hyppigt udgangspunktet for ordbogsartiklernes struktur, bl.a. for at gøre det nemmere at sammenligne de jyske former med de norske almuesmål (Feilberg 1886-1893:XII). I den første redaktion af Jysk Ordbogs artikler, og sådan som det fx fremgår af de fire prøvehæfter der udkom, var det Ordbog over det danske Sprogs komplekse struktur der blev udgangspunktet for de enkelte artikler (Hansen 2011). Sidenhen blev strukturen i Jysk Ordbog i væsentlig grad forenklet, og det er den nuværende struktur vi vil følge i nedenstående sammenligning (Jysk Ordbog_ArtOpb).

3.1 Kildegrundlaget til hhv. Feilberg og Jysk Ordbog

Udgangspunktet for begge ordbøger er ret så forskelligt, om ikke andet er Jysk Ordbogs kildegrundlag, der både er opbygget over længere tid og har kunnet trække på flere sprogvidenskabelige ressourcer, betydeligt mere omfattende end hos Feilbergs ordbog. Kilderne til Jysk Ordbog består af **1**) en omfattende seddelsamling bestående af tre millioner excerpter fra bl.a. dialektmonografier, ældre dialektoptegnelser (herunder de kilder også Feilberg har rådført sig med) og topografiske beskrivelser, der primært dækker perioden 1700-1930; **2**) en omfattende spørgelistesamling (1949-2014) fra meddelere født ca. 1880-1920; og **3**) en omfattende, dog desværre kun delvist udnyttet båndsamling med optagelser af ca. 1.000 informanter født omkring 1900. Endelig konsulteres Feilberg ved udarbejdelsen af ethvert opslag.

Feilberg beklager flere gange at han hverken havde tid eller penge til at foretage egne dialektoptegnelser (fx Feilberg 1886-1893:VI og VIII), og derfor hviler hans ordbog på andres dialektoptegnelser indsamlet i de forskellige egne i Jylland (sa.st. VII). Disse optegnelser var vidt forskellige, både i graden af lyd gengivelse og graden af information om ordenes bøjning og brug, hvilket i høj grad også gælder Jysk Ordbogs mange forskelligartede kilder. I dag kan

det give os redaktører hovedbrud, men det må have givet den ikke filologisk skolede Feilberg endnu flere alvorlige af slagsen. Lyspunktet for Feilberg er derfor helt klart Lyngbys efterladte samlinger, og de har været altafgørende for at han overhovedet fik gennemført sit projekt: “havde jeg ikke haft Lyngbys forarbejder, både hans trykte bøger og hans håndskrevne samlinger at støtte mig til, [...] havde jeg næppe nogensinde fået mod til at tage et arbejde som dette op.” (Feilberg 1886-1893:VI). Til samme klasse pålidelige kilder hører A.C. Grøns optegnelser 1884-1894 fra Agger (Thy), C.M.C. Kvolsgaards optegnelser 1880-1900 fra Lild sogn (Thy) og J. Kærs optegnelser fra Voer herred (ved Skanderborg). Disse kilder gør samtidig langt mere ud af ordenes bøjning og brug, den sidste belyst ved fremragende eksempler, som også ofte indgår i Jysk Ordbog. Også Hagerups beskrivelse af det danske sprog i Angel betegner Feilberg som meget pålidelig, og for Vendsyssels vedkommende har han kunnet støtte sig til O.L. Grønborgs optegnelser samt de ”mangfoldige og righoldige meddelelser” (1886-1893:VIII) fra lærerne A.C. Grøn, C.M.C. Kvolsgaard og J.M. Jensen. Marius Kristensen bidrager med pålidelige optegnelser fra fødeegnen Elsted sogn (nord for Århus). Og endelig vurderer Feilberg sit eget indgående kendskab til de vestjyske samt vest- og mellemslesvigske dialekter som “blandt de sikreste” han har (VIII). Selvom Feilberg både voksede op i og i årtier boede i det vestjyske, udbyggede han sit kendskab til vestjysk dialekt yderligere ved at drøfte opslagsordene i Christian Molbechs *Dansk Dialect-Lexikon* (1841) med en række gårdmænd og “indfødte” lærere fra Darum-egnen samt med tre ‘piger-i-huset’, hvoraf én fra Vardeegnen (1886-1893:VI).

Derudover har Feilberg gjort brug af en lang række andre lærere, gårdmænd, læger og præster der optegnede dialekt fra deres lokalområder; i sit forord gør han omhyggeligt rede for hver enkelt af dem og udtrykker taknemmelighed for deres ihærdige arbejde. Feilberg vedgår dog samtidig at hans ordbog ikke udtømmende belyser det jyske sprogstof, for fra nogle egne, især i det østjyske, er optegnelserne få, spredte og ikke helt så pålidelige som Feilberg måtte have ønsket (jf. Feilberg 1886-1893:XIII). Spørgsmålet er dog hvornår en ordbog egentlig kan siges at være udtømmende

(jf. Van Keymeulen 2018:52). Jysk Ordbogs kildegrundlag er forsøgt udbygget i væsentligt omfang, ikke mindst i de egne hvor Feilberg helt mangler kilder eller hvor de ikke er dækkende nok, fx i Østjylland og på øerne. I dag indgår alle bevarede Feilberg-kilder i Jysk Ordbogs seddelsamling.

Selv internt i sognene kunne dialekterne være ret så varierende, havde Feilberg konstateret:

... blandt almuen har hvert menneske sit større eller mindre fond af udtryk afhængig af, om det er mand eller kvinde, ung eller gammel, forskelligt eftersom vedkommende er vant til hjemmesiden eller rejsen, uden at der i strengere forstand kommer et fællessprog til, der er ens for alle. (Feilberg 1882:5)

For Feilberg stod denne store variation i skarp kontrast til borgerstanden og rigsmålet med dets faste regelsæt for sprogbrugen (jf. Feilberg 1886-1893:VIII). Samme omfattende variation i de jyske dialekter ses tydeligt i Jysk Ordbogs spørgelistesamling (1949-2014). Især i de tidlige besvarelser kunne en meddeler svare at et givent ord eller udtryk var ukendt på egnen, og derfor måtte høre til en anden egn. En anden meddeler fra selvsamme egn kunne derimod nikke genkendende til pågældende ord eller udtryk. For Feilberg vurderes variation som mulig fejlkilde der giver en betydeligt større usikkerhed i forhold til opslagsordenes former end der ville være i rigssproget (jf. Feilberg 1886-1893:IX). Ydermere kunne Feilberg konstatere at almuens sprog udviklede sig med en imponerende fart, fx kunne han under sine senere besøg i Darum hver gang støde på nye ord og talemåder, på trods af at han havde arbejdet særlig ihærdigt med netop dette sogns dialekt (jf. Feilberg 1886-1893:XIII). I lignende tilfælde anvender vi i Jysk Ordbog ofte markeringer som ”i ældre kilder” og ”i yngre kilder”.

3.2 Ordbogsstrukturen hos Feilberg og i Jysk Ordbog

Ordbogsstrukturen i begge ordbøger viser en række fællestræk, fx bringes opslagsordene i alfabetisk orden, dvs. fra *a* til *å* (jf. Svensén 2004:436). At Feilberg anvender *å* i sin ordbog, er på daværende

tidspunkt almindeligt i sprogvidenskabelige kredse der søgte det nordiske sprogfællesskab; ellers var det *aa* der blev brugt (Galberg Jacobsen 2018:91). I Feilbergs ordbog spiller ordenes dialektale udtale i højere grad ind i forhold til opslagsordets form og placering end i Jysk Ordbog. Nogle af forskellene skyldes muligvis de ændringer i skriftsproget der er sket fra da Feilberg skrev sin ordbog. Det gælder fx for ord der starter med *g* eller *k* og der i jysk som regel udtales palataliseret som hhv. *gj* og *kj*. Det betyder at verbet *gælde* i Feilberg findes under *gjælde*, og substantivet *kælling* findes under *kjælling*. Andre gange placerer Jysk Ordbog opslagsformer der ikke findes i standardsproget, ud fra deres jyske udtale, fx *gjaffe* med sideformen *gjæffe*, med betydningen 'gø'; opslagsordet er konstrueret i lighed med *bjæffe*.

En ordbogs enkelte artikler består som regel af et opslagsord eller lemma; en formel del med beskrivelse af pågældende ords retskrivning, ordklasse, udtale og bøjning; et betydningsafsnit; et afsnit med etymologiske oplysninger; og et afsnit med sprogbrugseksempler, herunder faste forbindelser (jf. Svensén 2004:410 ff.). I en dialektordbog vil det ligeledes være vigtigt at artikler indeholder informationer om pågældende ords geografiske udbredelse samt hvilke kilder artiklen bygger på. Det er også nogenlunde denne opbygning brugerne kan genfinde i Jysk Ordbog, evt. med enkelte mindre forskelle, mens artikler i Feilberg til tider mangler samme leksikografiske stringens. Feilberg søgte i sine større ordbogsartikler at gøre tre ting: **1)** at belyse et ord, dets dialektformer og dets bøjning i så vidt omfang det var muligt; **2)** at give det bedst mulige billede af jysk tankegang (mht. arbejde, traditioner etc.) ved hjælp af sprogbrugseksempler; og **3)** at trække linjer fra danske folkeskikke, traditioner, sagn og eventyr til først de skandinaviske naboer og siden mere universelt til Europa (jf. Feilberg 1886-1893:XII, Olrik & Ellekilde 1921). For både Feilberg og Jysk Ordbog må det i et vist omfang være fælles at dialektleksikografens arbejde er uomtvisteligt forbundet med den kultur, de traditioner og de værdier som sproget afspejler. Eller som Christian Molbech (1783–1857) i sit *Dansk Dialect-Lexikon* fra 1841 pointerer: leksikografen må “fremstille et Billede af Folkets

Eiendommelighed, dets Nationalitet og Charakter, for saavidt Træk af samme udtrykkes giennem Almuens Tungemaal eller angives ved dettes særegne Udtryk og Talemaader” (1841: XVI). Af figur 2 ses det hvordan opslagsordet *lighalm* ser ud hos Feilberg og i Jysk Ordbog, og i det følgende gennemgår vi nogle af forskellene og lighederne artiklerne imellem.

<p>lighalm, no. <i>lighalm de</i> (vestj.) halmen, hvorpå den døde lægges; det skal være havrehalm, og brændes i ovnsmund, J. K. 164, 18 (vestj.); den skal med i kisten, hvad der levnes, opbrændes på marken, mens den døde føres til grav; 80 fra den gård, hvorhen røgen trækker, skal det næste lig komme, Kr. IV. 390. 477. IX. 62. 686 flg., VIII. 341. 595, Almuel. IV. 89. 253, 92. 270; bindes i 2 små neg, der støtter kisten ved kørslen, kastes af ved byskellet, Kr. Almuel. IV. 92. 273; på første markskel, Thiele Overtro nr. 698; må ej føres hjem, Sgr. VI. 206. 42, jfr. Sundt, Renlighedsstellet i Norge s. 47; Wille s. 204, Liebr. Volksk. 316. 42; Caval- 40 lius Wärend I. 192. 477; Wuttke nr. 739, Strackerj. I. 47. 47, Urdsbr. VI. 155, Urquell III. 300 (Friser), III. 201 (polsk); Mélus. I. 320. 370. 455 flg. (Frankr.), Folkl. Rec. I. 101 (Engl.), Andree, Parall. I. 83 (Böhmen), Ralston Songs s. 319; sættes op ved lægterne, vænger mod torden, el. bruges til tække, Kr. Alm. III. 33; lægges på bagerovn, skærmer mod ildsvåde, Thiele Overtro nr. 683; brændende l—, 50 sét som „forspøg“, varsler død, Kr. VIII. 341. 595-96.</p>	<p>lig·halm subst. + —</p> <p>lig·halm subst.</p> <p>ETYMOLOGI MV. —</p> <p>[sporadisk i ældre kilder fra <i>Sydjy</i>, <i>Østjy-M</i> og <i>ØsønJy-N</i>; syn.: <i>lig·tag</i>]</p> <p>BETYDNING —</p> <p>= HALM HVORPÅ EN AFDØD LÆGGES "PÅ →STRÅ"</p> <p>EKSEMPLER</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ (det var) <i>Skik ved Begravelser, når Liget var kørt af Gårde, straks at brænde Strået, som Liget havde ligget på. RibeAmt.1929.214.</i> ▪ (i overtro:) <i>naar man brænder Lighalmen, og Røgen saa slaar ned mod en Gaard eller et Hus, da vil derfra snart komme et andet Lig. Krist.JyF.IV.390.</i>
---	---

Figur 2. Artiklen *lighalm* i Feilberg og i Jysk Ordbog.

Begge ordbøger præsenterer deres opslagsord med fed skrift (Svensén 2004:411). Efter opslagsordet findes artiklens formelle del med angivelse af ordklasse, udtale og bøjningsforhold (Svensén 2004:411 f.). Feilberg angiver ordklasserne med danske betegnelser, i tilfældet *lighalm* er det forkortet med ”no.” for navneord; Jysk Ordbog bruger latinske betegnelser, her forkortet med ”subst.” for substantiv. Hverken hos Feilberg eller i Jysk Ordbog gives i den valgte artikel oplysninger om opslagsordets bøjningsforhold, men

som regel angiver Feilberg ords bøjningsforhold sammen med deres udtale, hvor det er lidt mere opdelt i Jysk Ordbog: først udtale af ordets grundform, dernæst bøjningsforhold og udtale af dem. Derfor afslører første og eneste udtaleangivelse hos Feilberg, der stammer fra en vestjysk kilde, ¹*li·q₁hal'm de*¹, at ordet bruges som stof-neutrum, *de lighalm*. I Jysk Ordbog fremgår ordets udtale kun indirekte ved at opslagsordet har et hævet punktum mellem orddelene; dette betyder ikke kun at ordet er en sammensætning, men også at ordets udtale fremgår af opslagsordene *lig* og *halm*. Feilbergs noget begrænsede oplysninger om ordets geografiske udbredelse (se afsnit 3.1) er i Jysk Ordbog suppleret så ordet har en større, dog sporadisk udbredelse i ældre kilder fra Sydjylland, Midt-Østjylland og den nordlige del af Østsønderjylland. Forklaringen kan ligge i at Feilbergs arbejde med det enkelte opslagsords udtaleformer og grammatik hyppigst tog udgangspunkt i de vestjyske former som han var bedst bekendt med på grund af sin barndom i Ribe og sit langvarige præstekald i Darum. Selvom han allerede fra 1880'erne også fik (først og fremmest via personlige kontakter) et udmærket kendskab til vendelbomål, østjysk og sønderjysk (jf. Feilberg 1886-1893:XII, jf. afsnit 3.1), var det øjensynligt ikke nok til at han turde skrive det i ordbogen.

Efter artiklernes formelle del kommer i begge ordbøger et betydningsafsnit, udformet som korte og konkrete sætninger. Både hos Feilberg og i Jysk Ordbog præsenteres afsnittet enten med et lighedstegn (som i Jysk Ordbogs artikel *lighalm*), med tal, ifald et opslagsord har flere betydninger (fx substantivet *høst* i Jysk Ordbog), eller, som det er tilfældet i *lighalm* hos Feilberg, uden angivelse af noget specifikt, blot direkte med eksempler; sidstnævnte finder brugerne også i Jysk Ordbog (se fx *elle-pige*). I begge ordbøger fremgår de forskellige skikke og brug af genstande mv. af de eksempler der bliver bragt, inkl. oplysninger om faste udtryk og talemåder. Umiddelbart ser det ud til at Feilberg ønskede at give så mange eksempler som han kunne, for at give et så fyldestgørende billede af almuekulturen som muligt, når nu materialet overordnet set ikke var så omfangsrigt. I Jysk Ordbog er det snarere hensigten at præsentere hvad redaktøren på baggrund af de omfattende kilder kan finde bedst belæg for. Feilberg giver derudover meget ofte, og især

¹ Formen er omsat til Jysk Ordbogs lydskrift (Jysk Ordbog_Lyd).

i de senere bind, et hav af litteraturhenvisninger som brugerne kan anvende til selv at finde flere oplysninger. Denne praksis har Jysk Ordbog ikke overtaget.

Endelig runder Feilberg sine artikler af med et etymologisk afsnit. Dette afsnit placeres i Jysk Ordbog i artiklernes første afsnit (også kaldt artiklens hoved), markeret med firkantede, fede parenteser. Hverken hos Feilberg eller i Jysk Ordbog finder brugeren imidlertid etymologiske oplysninger i artiklen *lighalm*. Som i andre sammensætninger fremgår de af enkeltleddene *lig* og *halm*. I Jysk Ordbog placeres også synonymet *lig-tag*, samt et link så brugeren kan søge videre der.

3.3 Lydskrift hos Feilberg og i Jysk Ordbog

Både Feilberg og redaktørerne af Jysk Ordbog forsøger at imødekomme brugerne ved at anvende en nogenlunde ens og stringent udtalegengivelse af de jyske dialekter; udgangspunktet er imidlertid forskelligt. Selv mente Feilberg ikke at han besad de akademiske evner til at lave sin egen lydskrift, hvorfor han valgte at anvende K.J. Lyngbys relativt enkle og banebrydende lydssystem (1886-1893:IX). Lyngby udviklede den første danske lydskrift i årene 1855-1856 (jf. Lyngby_Lyd) der blev benyttet af danske dialektforskere frem til ca. 1900 hvor den blev afløst af Otto Jespersens Dania-lydskrift (jf. Jespersen 1890-1892). Jysk Ordbogs lydskrift er en noget forenklet udgave af Dania-lydskriften, fx indeholder den kun ét tegn for manifestationen af /a/-fonemet og ét tegn for manifestationen af /r/-fonemet, til trods for at de udtales forskelligt. Derimod angiver Jysk Ordbogs lydskrift de forskellige åbningsgrader af vokaler i vendsysselsk ret så detaljeret (jf. fx opslagsordet *kirke*¹).

Til trods for at Feilberg til sin egen store ærgrelse ikke var "fonetiker af profession" (1886-1893:XI-XII), forholdt han sig kritisk til Lyngby. Lyngby tog nemlig først og fremmest udgangspunkt i rigsmålet, og desuden var hans system forældet og ikke egnet til at beskrive alle udtalenuancer. Derfor forsøger Feilberg på nogle punkter at forbedre Lyngbys lydskrift. Således bruger Feilberg tegnet *c* til at betegne tj-lyden i vendelbomålet, fx *cerk* eller *cérk* (med langt *r*) 'kirke'. Jysk Ordbog skriver her *tjè_rk* eller *tjèrk*. Og den tonale

accent modsætning i det sydøstlige Sønderjylland, som Lyngby var opmærksom på men ikke fandt markering for, har Feilberg forsøgt at markere således: *huæs* ‘hus’ (med accent 1) og *hus* ‘huse’ (med accent 2). Jysk Ordbog angiver her *hus* (singularis) og, med en lille vinkel forud for ordet, *hus* (pluralis med accent 2, jf. Jysk Ordbog_Lyd). Selvom Feilberg naturligvis beholder sin lydskrift ordbogen ud, er han allerede i 1893 (ved færdiggørelsen af bogstav H) bevidst om Dania-lydskriftens fordele. Derfor lader han i et forsinket forord til ordbogen Otto Jespersen ‘oversætte’ Lyngby-Feilberg-lydskriften til Dania (jf. Feilberg 1886-1893:X-XI).

4. Feilberg i dag

Naar vi i livets det travle jag
 kan glemme, hvor vi dog ret har hjemme,
 saa kommer du paa en stille dag
 og giver minderne stemme.
 (Olrik og Ellekilde 1921)

Disse linjer skriver Marius Kristensen i et digt han forfatter og reciterer i anledning af Feilbergs 80-års fødselsdag. Feilberg arbejdede, især i de senere år af sit liv, med fremtiden for øje. Hans optegnelser skulle være til gavn for de kommende generationers sprogfolk og folkemindesamlere – og Feilbergs fokus på at bevare for eftertiden er bestemt kommet Jysk Ordbogs redaktion til gode.

Feilberg vidste godt at hans værk ikke ville blive en komplet dækning af de jyske dialekter, da “selv omhyggelige og rige optegnelser af indfødte fra andre dele af landet langt fra udtømmer stoffet; der vil være nok tilbage for dem, som kommer efter mig” (Feilberg 1886-1893:XIII). Peter Skautrups hovedmål med Jysk Ordbog var netop at skabe en mere udtømmende ordbog over de jyske dialekter som afløser for Feilbergs beundringsværdige og respektindgydende, men samtidig ufuldstændige ordbog. Særligt når det kom til beskrivelser af redskaber og arbejdsprocesser, manglede

Feilbergs ordbog detaljer, hvilket Peter Skautrup med Jysk Ordbog ville rette op på imens det stadig var muligt (jf. Hansen 2011:356, samt PSC_Hist).

Frygten for at tiden var ved at rinde ud for dialekterne, havde tydeligvis også plantet sig i Feilberg. Tanken om den levevis i landbokulturen som var ved at forsvinde med overraskende fart, gjorde at Feilberg følte sig dybt forpligtet på sit ordbogsarbejde: “de ældre kende endnu en *smadderkat*, den lille tranlampe med sivvæge, en *kriðhus*, et lille messinggemme til penge, *æn peværkwan* til at male krydderier i; men lad der gå en menneskealder til, og ethvert minde om dette og mere vil være svundet” (Feilberg 1882:6). Mens kridthus har overlevet i talemåden ‘at være i kridthuset hos nogle’ (læs mere om den jyske form for kridt i Arboe 2017), og også peberkværnen stadig bruges, fik Feilberg, og de mange andre af datidens dialektologer, ret i formodningen om de traditionelle dialekters død (jf. Pedersen 1996).

Figur 3. Feilberg fordybet i sit arbejde.
Foto: Lindknud Lokalhistoriske Arkiv.

Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* er en skatkiste af ord, udtryk og folkeminder som for længst er forsvundet ud af hverdagen for de fleste i dag. Den giver indblik i en dagligdag under helt andre livsvilkår end vores, en tilværelse hvor den gode overlevering af en fortælling spillede en betydelig rolle for et samfund og dets traditioner (Feilberg 1878:161). En digitalisering af Feilbergs ordbog ville fremtidssikre denne vigtige informationskilde til de jyske dialekter op imod 1900, og kunne også lette indfaldsvejen til et utal af folkeminder, som der langt fra altid er plads til i Jysk Ordbog. Den almindeligt interesserede såvel som folkemindesamleren og dialektologen ville kunne have glæde og gavn af adgang til Feilbergs beskrivelser af vores forfædres sprog og kultur. Eller som Feilberg selv formulerede det (selvom vi på ingen måde synes at hans ordbog skal begrænses til jyske venskaber): “Hermed fremlægger jeg da sagen og beder jyske venner hjælpe mig med at gøre ære ad vort sprog, jeg tror, det er det værd!” (Feilberg 1878:182).

I disse tider runder jysk dialektologi nogle skarpe hjørner. Feilberg blev 90 år og var en yderst aktiv herre helt til det sidste (Kristensen 1922). Næste år kan Peter Skautrup Centret, tidligere Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, fejre sin 90-års fødselsdag. Dialektologien holder heldigvis sine leksikografiske rejseledsagere unge, så arbejdet på Centret fortsætter ufortrødent, i både Peter Skautrups og H.F. Feilbergs ånd, og ved hjælp af de teknologiske og digitale ressourcer der sidenhen er kommet til.

Litteratur

- Aasen, Ivar Andreas (1850) *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kristiania: C.C. Werner.
- Arboe, Torben (2017) *Kride – den jyske form for kridt*. *Ord og Sag* 37:44-56.
- Feilberg, Henning Frederik (1863) *Fra Heden*. Haderslev: Folkeskriftselskabet.
- Feilberg, Henning Frederik (1878) Lidt jysk sprogfilosofi. *Nordisk Månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning*, 1. halvårgang. Odense: Den Miloske Boghandel:161-182.

- Feilberg, Henning Frederik (1882) *Plan for en ordbog over jysk folkemål*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Filologi. Ny Række, bind 6. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Feilberg, Henning Frederik (1886-1893) *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. Bind I, A-H. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Feilberg, Henning Frederik (1889) *Dansk Bondeliv I*. København: Gad.
- Feilberg, Henning Frederik (1899) *Dansk Bondeliv II*. København: Gad.
- Feilberg, Henning Frederik (1904) *Jul*. Bind I. København: Det Schubothske Forlag.
- Feilberg, Henning Frederik (1910-1914) *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. Bind IV, tillæg. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Galberg Jacobsen, Henrik (2018) Yngre nydansk. Ebba Hjorth et al. (red.) *Dansk Sproghistorie, Bind 2 · Ord for ord for ord*. København/Aarhus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag:73-95.
- Hansen, Inger Schoonderbeek (2011) Livslange indsats – om arbejdet hen imod Jysk Ordbog. Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen (red.) *Jysk, ømål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag den 25. februar 2011*. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet:300-316.
- Jespersen, Otto (1890-1892) Danias lydskrift. *Dania*. Bind 1. København: Lybecker & Meyer:33-79.
- Kristensen, Marius (1904) Nyt fra folkemindeforskningen. *Danske Studier*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund:220.
- Kristensen, Marius (1922) H.F. Feilberg. *Danske Studier*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund:1-9.
- Lyngby, Kristen Jensen (1858) *Bidrag til en Sønderjysk Sproglære*. København: Elbe.
- Molbech, Christian (1841) *Dansk Dialect-Lexikon, indeholdende Udtryk og Talemaader af den danske Almues Tungemaal i Rigets forskellige Landskaber og Egne*. København: Gyldendal.
- Nielsen, Bent Jul & Magda Nyberg (1995) *Ordbog over den danske dialekt i Angel med en indledning om dialektens udtrykssystem*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Olrik, Axel & Hans Ellekilde (1921) H.F. Feilberg og Folkeminderne. *Dansk Udsyn* 1. årgang, 3. hæfte:62-183. Online:
<http://www.nomos-dk.dk/folket/folket-bios/olrik-ellekilde-om-feilberg.html>

- Pedersen, Inge Lise (1996) Regionalism and linguistic change. *Sociolinguistica*:75-89.
- Pedersen, Inge Lise (2009) Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken – konsekvenser for dialektforskningen? Asgerd Gudiksen et al. (red.). *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet:65-81.
- Rietz, Ernst Johan (1867) *Svenskt Dialekt-Lexikon*. I-II. Malmö: B.A. Cronholm.
- Svensén, Bo (2004) *Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Van Keymeulen, Jacques (2018) The Dialect Dictionary. Charles Boberg, Johan Nerbonne & Dominic Watt (red.) *The Handbook of Dialectology*. Oxford: Wiley Blackwell:39-56.

Websider:

- Jysk Ordbog = <http://jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html>
- Jysk Ordbog_ArtOpb = <http://jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html>, fanen i venstre bjælke “Artiklernes opbygning”.
- Jysk Ordbog_Lyd = <http://jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html>, fanen i øverste bjælke til højre “Hjælp”, herunder “Lydskrift”.
- Lyngby_Lyd = <https://jysk.au.dk/samlinger/ordbogskartoteket/folkeminde/kvolsgaard/lyngby/>
- PSC_Hist = Peter Skautrup Centrets historie, <https://jysk.au.dk/centretshistorie/>

Viggo Sørensen:

***Ligge / lægge* – i jysk regi**

1. Indledning

- (1) Hvis LO mener, arbejdet kommer til at lægge stille ... (Aktuelt 14.6.1997)
- (2) Skatteministeren ligger ikke skjul på, at han er irriteret ... (Jyllands-Posten 16.6.1998)¹

”Vorherrebevares! – nu kan selv journalister ikke længere skrive korrekt dansk!” Sådan vil mange ældre danskere reagere på eksemplerne ovf. Men forvekslingen af de to ord er på ingen måde ny. Vi finder eksempler på det langt tilbage i tiden, også hos skrivere og forfattere, der normalt opfattes som gode beherskere af det danske sprog.²

Nu er det jo ikke fordi den sure ældre dansker – eller dig og mig – er i tvivl om, hvad der menes i eksemplerne (1)-(2). Det er netop, fordi meningen er lysende klar, at vi straks kan slå ned på den ”sproglige fejl”. Men det vil jo så også sige, at der ikke er nogen ekstra information gemt i, om man vælger verbet *ligge* eller *lægge*. Tilhøreren forstår alligevel det hørte eller skrevne korrekt. Så valget mellem de to verber synes udelukkende at være et spørgsmål om tradition.

Traditionelt (sproghistorisk motiveret) drejer det sig om to forskellige verber, med hver sin betydning: i oldnordisk dels det stærktbøjede *liggja* (præs. *liggr*, præt. *lá*, ptc. *leginn*³) med den intransitive betydning ”ligge”, dels en kausativ og svagt bøjet afledning heraf: *leggja* (præs. *leggir*, præt. *lagða*, ptc. *lagðr*⁴) med den transitive betydning ”lægge, få til at ligge”. Et typisk afledningsmønster i en epoke, hvor ordforrådet (når man fik brug for det) primært blev forøget via afledning⁵; i dag spiller afledning næsten ingen rolle i udvidelsen af dansk ordforråd⁶, som primært forøges via indlån,

sammensætning og idiomatisering (hvorved hele ordforbindelser får en selvstændig betydning).

Når det informativt ikke gør nogen forskel, om man bruger *ligge* og *lægge* i overensstemmelse eller i konflikt med traditionen, hænger det sammen med, at *ligge* så godt som kun bruges intransitivt (uden objekt), *lægge* så godt som kun transitivt (med et eksplicit el. underforstået objekt, som betegner, hvad der bringes til at ligge).⁷ Hvis der foreligger et objekt (eller et sådant let kan indtolkes i situationen: *lægge* 'på' > *lægge telefonrøret* 'på'), så ved vi altså straks, at vi har med en *lægge*-betydning at gøre, og ellers drejer det sig om en *ligge*-betydning.

Et formelt sammenfald mellem *ligge* og *lægge* truer altså ikke forståeligheden. Det samme gælder andre par af grundverbum og kausativ afledning: *sidde* – *sætte*, *falde* – *fælde*, *hænge* (selv) – *hænge* (noget op), *vågne* – *vække*. Og (bortset fra *falde* – *fælde*) finder man da også (omend forskelligartede) tendenser til sammenfald; kraftigst ved de to verber *hænge* (på oldnordisk stærktbøjet *henga* ovf. svagtbøjet *hengja*).

Jeg vil i det følgende dels belyse sammenfaldsgraden i jysk af *ligge* og *lægge* (i de vigtigste bøjningsformer: infinitiv, præsens, præteritum og præteritum participium), dels vurdere, hvorvidt sådanne sammenfald kan forklares ved velkendte dialektale lydudviklinger, eller der må være tale om analogisk overførsel af former de to verber imellem.

2. Infinitiv

Som vist med de oldnordiske former ovf., havde både *liggja* og *leggja* oprindeligt langt (såkaldt gemineret) *gg* i infinitiv og præsens. Denne lyd faldt i ødansk⁸ tidligt sammen med ældre *k*, så formerne hér (og på rigsdansk) har fået klusil: *lægə* hhv. *lægər*, medens lyden i jysk faldt sammen med ældre *g*, så formerne hér udviklede spirant: *leq/lech* etc. (med apokope), hhv. *leq(')ər/lechər* etc.⁹

Forskellen på verbernes infinitiver var på oldnordisk, at *ligge* havde vokalen *i*, *lægge* vokalen *e*. I middelalderdansk (formentlig i 1300-tallet) skete der en omfattende åbning af de snævre kortvokaler (*i* > *e*, *y* > *ø*, *u* > *o*)¹⁰ og en tilsvarende åbning for de halvsnævre kortvokalers vedkommende (*e* > *æ*, *ø* > *ö*, *o* > *å*).¹¹

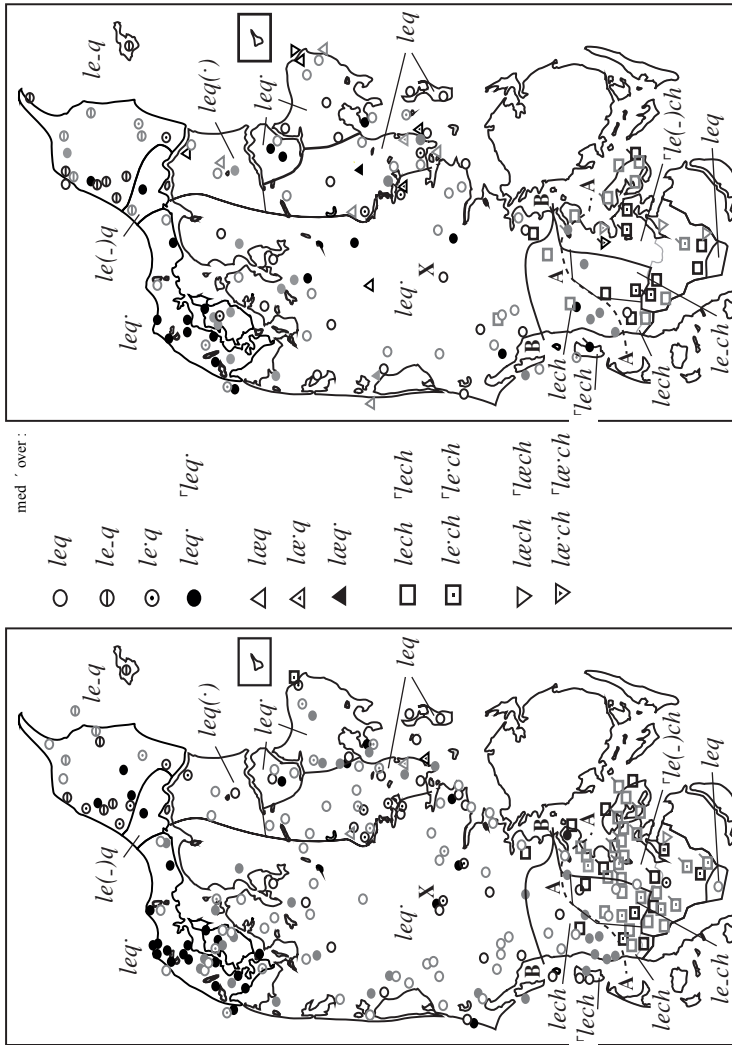
Den første åbning førte bl.a. til nyere dansk *ligge* (historisk stavet, men jo udtalt med [e]), den anden åbning førte på ødansk (og rigsdansk) til [æ]-formen *lægge*. Men ikke sådan på jysk; hér indtrådte for nogle ordtyper (bl.a. gg-ord som *lægge*) kun den første åbning, så infinitiven af *ligge* og *lægge* faldt sammen.¹²

I henhold til JO.s atlaskort vil man da som fælles jysk infinitiv-udtale forvente *leq·/le.q/leq/lech/˚le(·)ch* (med fordeling af udtalerne efter K 4.2, K 1.3 og K 1.8), som vist for de linjeafgrænsede områder på kort 1 og 2. JO.s lydskrevne kilder afviger dog på flere punkter fra disse forventninger.

For det første ses i størstedelen af det vest- og midtjyske område, hvor K 1.3 tilsiger konsonantlængde (*leq·*), et flertal optegnelser uden længde (*leq*) – undertiden med vaklen mellem de to udtaler; kun i Nordvestjylland (inkl. Fur) og i Hanherrederne er formerne med konsonantlængde klart dominerende. For °Give (se tegnet X på de to kort) formuleres det sådan, at ”ord med gammelt gg og bb er korte”, fordi ”disse konsonanter på apokopens tid var ustemte” (og så ikke skal forventes at følge JO.s K 1.3, men snarere K 1.8).¹³ Om forklaringen holder, får stå hen; jeg vil nøjes med at konstatere, at i de fleste jyske dialekter har -q i ren udlyd (og tilsvarende -v < gammeldansk bb) åbenbart ikke haft sonoritet nok til at understøtte længde.

En anden afvigelse fra det forventede billede ses i Sønderjylland. Her meddeler hovedparten af kilderne (i syd og øst) godt nok (i overensstemmelse med K 4.2 og K 1.3) *lech/˚le(·)ch*. Men mod nordvest (mellem linjerne A og B) stemmer udtalen ikke med K 4.2: i stedet for (˚)*lech* hedder det i infinitiv (˚)*leq·* (el. nordligst *leq*, med manglende erstatningslængde ligesom i Sydvestjylland, jf. ovf.), og tilsvarende er der i °Fjolde (helt mod syd) optegnet *leq* som dominerende sideform til *lech*. Fordelingen af -q/-ch (med A som grænselinje) er bedre i overensstemmelse med Kort. No.54 (der specifikt vedrører udviklingen af gammeldansk -gg). Endvidere bekræftes den af EJens&Nyberg.Emmerlev.105ff, hvor den også (s.104f.) vises at svare til fordelingen af -v og -p i gamle bb-ord.

En tredje afvigelse er forekomsten af langvokalisk udtale (*le·q*, *le·ch* etc.) – vel at mærke uden for de områder, hvor der iht. JO. K 1.3 er tale om yngre overførsel af længde fra det efterfølgende

Kort 1-2. Ligge og lægge i infinitiv. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (sorte hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønster).

q). Ægte vokallængde er optegnet i Århus-Silkeborg-Horsens-egnen og i det nordlige Vestjylland. Førstnævnte sted minder det om den opretholdte vokallængde foran gammelt *-tt* (jf. Kort. No.36), det sidstnævnte sted snarere om vokalforlængelse foran ustemt konsonant(forbindelse) (jf. JO. K 1.8).

Alle tre typer af afvigelse genfindes ved andre *-gg*-ord, se fx udtalekortene i JO. for grundform af *bygge*² og *hugge*. Men kun mht. *-q/-ch*-fordelingen (på hver sin side af linjen A) følges *gg*-ordene helt ad (og viser en klar parallel til udtalefordelingen *-v/-p* for de gamle *bb*-ord). Begge ordtyper er imidlertid så fåtallige, at det ikke betaler sig at revidere JO. K 4.2 og K 4.3 på baggrund af den nordvestsønderjyske afvigelse; det er enklere for disse ords vedkommende at redegøre eksplicit for udtalen (evt. vha. et udtalekort).

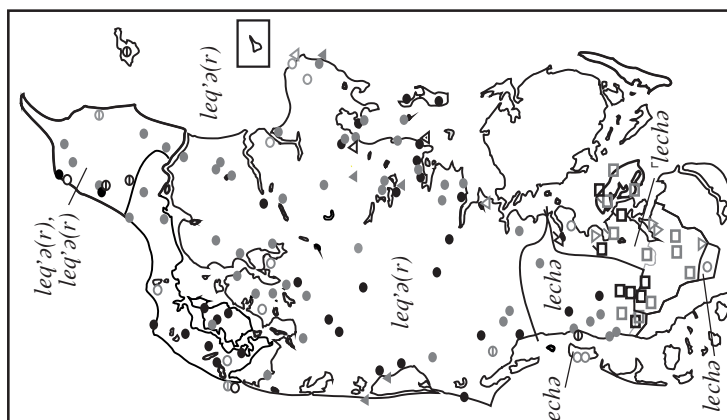
Vigtigst i den aktuelle sammenhæng er det, at infinitiverne af *ligge* og *lægge* i det store og hele følges ad, både hvad angår overensstemmelse med og afvigelse fra JO. K 4.2 og K 1.3. Kun i et mindre antal (gennemgående yngre) kilder (navnlig på kort 2) ses en tendens til *æ*-vokal (fortrinsvis i det mellemste Østjylland, og navnlig i ordet *lægge*); der er formentlig tale om afsmitning fra rigsdansk (ortografi).

Besvarelserne af JOs spørgeliste DB 15 (modtaget 1990 ff.) bekræfter (med deres grovere lydgenivelse) billedet fra kort 1-2 – på trods af at de to kildegrupper nok i snit adskilles af 40-50 år.

Var det kun for infinitiven, kunne Jysk Ordbog godt behandle de to verber under ét – med opslagsform *ligge* eller *lægge* (og partneren som sideform) – og så indholdsmæssigt dele dette ene verbum op i en intransitiv og en transitiv betydningsdel – sådan som Feilberg har gjort det i sin ordbog.¹⁴

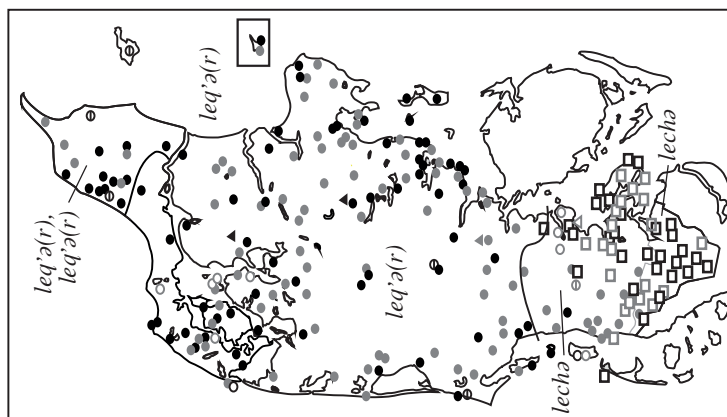
3. Præsens

Også i præsens udtales de to verber altovervejende ens, jf. kort 3-4. Den sonoritet, infinitivens *-q* manglede for at understøtte længde, får præsensformens *-q-* (hér som støtte for stød) åbenbart af den efterfølgende svagtryksvokal *ə*. I dialekter med stød (Nørrejylland og det nordvestlige Sønderjylland, jf. JO. K 1.1) hedder det derfor *leq'ə(r)*, i Vendsyssel evt. *le'qər*. Det gælder ikke kun for *ligge*, hvor stødet følger naturligt af den gamle énstavellesform, men også

- *leqə(r)*
- ⊖ *le'qər*
- ⊙ *le'qə(r)*
- *leq'ə(r)*
- △ *læqə(r)*
- ◀ *læ'qə(r)*
- ▲ *læq'ə(r)*
- *leçhə*
- ▽ *læçhə*

Kort 4. Lægge i præsens. - ' markerer tonal accent 2.

Kort 3. Ligge i præsens.

Kort 3-4. Ligge og lægge i præsens. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (sorte hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønster).

lægge, hvor det (i en gammel tostavellesform) må være tilkommet analogisk – ligesom det er sket for mange andre ord på gammeldansk -er, -el, -en (*sommer; sammen, gammel*).¹⁵ Kun i TonalOmr (det sydøstlige Sønderjy, jf. K 1.9) udtales *ligger* og *lægger* forskelligt, afspejlende den gamle stavellesforskell: *leqə* = ligger, men (med tonal acc.2) ^r*leqə* = lægger.

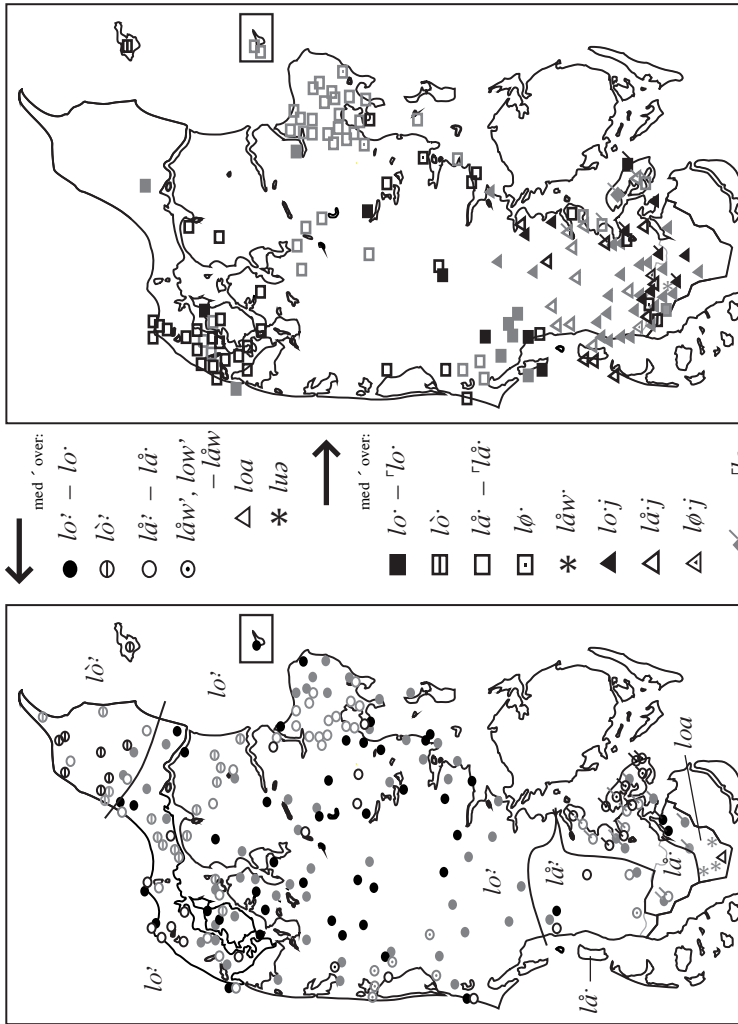
Også kortene 3-4 bekræftes (så vidt den grove lydskrift rækker) af besvarelsene på JO. spl. DB 15.

4. Præteritum

Derimod kan man vanskeligt forestille sig lydlove, der kunne bevirke sammenfald af gammeldansk *la·* (= lå, oldnordisk *lá*) og gammeldansk *lagthe* (= lagde, oldnordisk *lagða*) – alene af den grund, at *lå* er et gammelt énstavellesord, *lagde* et gammelt tostavellesord, med velkendte konsekvenser for vidt forskellige jyske stød- og accentforhold i disse ordtyper (jf. JO. K 1.1-1.9). Så lad os betragte lydudviklingen af *lå* og *lagde* hver for sig.

Gammelt langt *a*, som vi finder det i *lå*, er lukket til *å* i de allerfleste danske dialekter, men yderligere til *o* i Nørrejylland og på Als, og til *oa* i Sydslesvig (jf. JO. K 2.3); i Vendsyssel er *o* siden udspaltet i *o'* og *ò* (i -N og -M normalt med det sidste i absolut udlyd, og mod nord med tendens til glidning > *òw'*¹⁶): Den forventede udtale af *lå* i klassisk jysk er derfor som vist ved områdeafgrænsning og lydformer på kort 5 – idet dette gamle énstavellesord naturligvis har fået stød (undtagen i det sydøstlige Sønderjylland, jf. TonalOmr på JO. K 1.1).

Lagde har historisk set kort *a*, og dette *a* kan først tænkes forlænget (som i rigssprogets *la·ə*), efter at den følgende tokonsonantgruppe (-*ghth-*) var blevet reduceret. Men en sådan udvikling startede også allerede i gammeldansk, i almindelighed ved at *gh* bortfaldt i stillingen foran *th* (evt. med diftongkomponenten *w* som mellemlid), og da med forlængelse af den forudgående vokal: *la·ðə* (på jysk med apokope: *la·ð*).¹⁷ Undervejs synes dette forlængede *a* overalt at være blevet lukket til *å* (> *lå·* etc.), i Nord- og Midtendsyssel videre til *ò* eller *o* (samme lyd som ved *lå* ovf.).¹⁸ Men også i et midtøstjysk område fra Djursland til Horsens fjord er der åbenbart sket lukning til *o*-niveau (ellers bliver det uforståeligt, at *lagde* hér

Kort 6. Ljgge i præteritum. Udtaler, som må forklares ved lån fra *læggje* - markerer tonal accent 2.

Kort 5. Ljgge i præteritum. Lydhistorisk forklarlige udtaler - markerer støddløshed.

Kort 5-6. Ligge i præteritum. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 5. Tryksterke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 5, lånte på kort 6; sorte figurer, hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønstre).

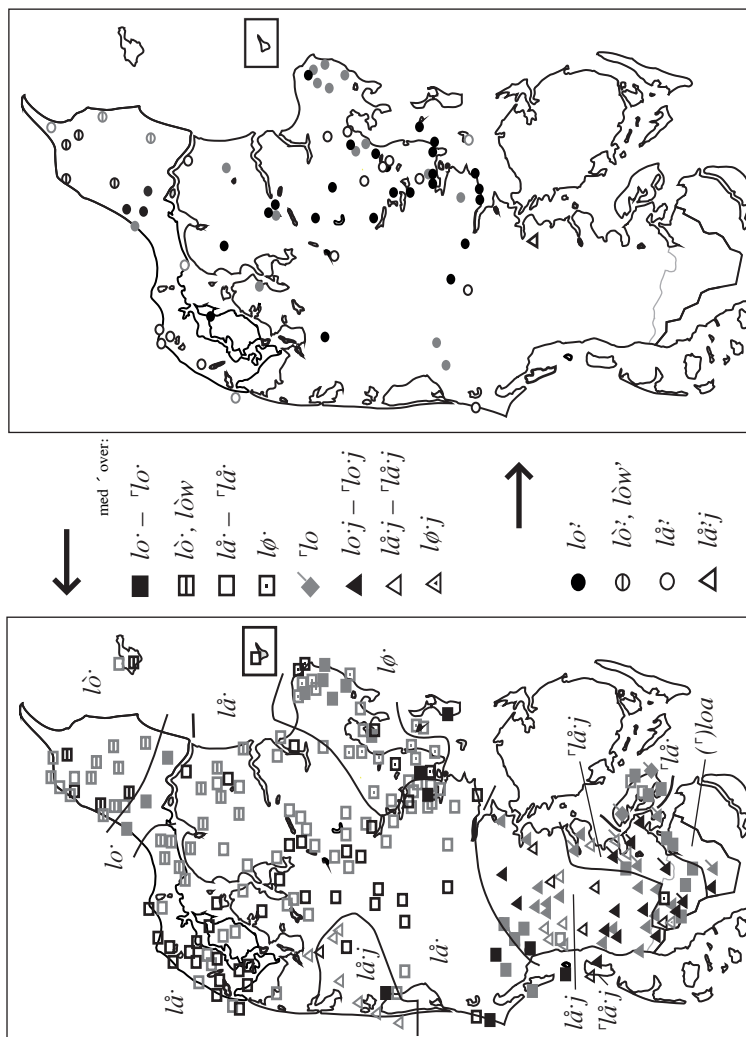
via ”palatalisering” kunne få udtalen *lø*.¹⁹

Slutkonsonanten *-ð* (< glda. *-ghth-*) er if. Kort.114 (og No. 31) bortfaldet i nørrejysk (bortset fra et område nord og nordøst for Ringkøbing fjord samt i trekanten Vejle-Esbjerg-Kolding, hvor lyden er blevet bevaret som *-j*); i Sønderjylland er *-ð* normalt udviklet til *-j* (bortset fra Als, hvor lyden er bortfaldet). Den forventede udtale af *lagde* i klassisk jysk er derfor som vist ved områdeafgrænsning og udtaleangivelser på kort 7 – idet dette oprindelige tostavellesord naturligvis har tonal acc.2 i TonalOmr. (jf. JO. K 1.9).

Kort 5 og 7 viser kun de optegnelser (af *ligge*'s hhv. *lægge*'s præteritum), som kan forklares i lyset af ovenstående lydudviklinger. Dem, der bedre forklares ved, at *ligge* hhv. *lægge* (ved sammenblanding af ordene) har overtaget det andet verbums præteritum, er vist på kort 6 hhv. 8 (direkte til højre for kort 5 hhv. 7).

Som det ses, er det navnlig *ligge*, der er blevet invaderet af *lægge*'s præteritum (jf. kort 6), ret så massivt i Sydvestjylland og hovedparten af Sønderjylland (og allerede i ældre kilder, fx J.C. Lyngby). Også i Thy og på Djursland mv. ses massiv invasion fra *lægge*'s side, men det drejer sig dér om yngre kilder (optegnet fra 1960'erne og frem), så smitte fra rigsdansk kan have spillet ind. *Lægge* har også lånt præteritum fra *ligge*, men stort set kun i yngre kilder fra Østjylland (se kort 8); også hér kan der være tale om smitte fra rigsdansk.

Bortset fra disse overlån verberne imellem modsiger JO.s lydskrevne kilder også lydformerne på kort 5: [1] Den normale udtale på Als ser ud til at være *lāw* (og ikke *lā'*). *-w*'et her forklares nok bedst som en rest af ældre *-gh* (hvilket i så fald må være indlånt engang i middelalderen fra den gammeldanske pluralisform *laghum*, altså ganske som det kendes i svensk *låg* = lå 20); ved den efterfølgende diftongering (> *āw*) er vokalen naturligvis blevet forkortet, da jysk normalt ikke tillader diftonger med lang førstekomponent (jf. JO. K 2.4 – K 2.8). – [2] Den dominerende udtale i Sydslesvig er *lo*: el. *luə*, ikke *lā'* (hvilket kunne tyde på, at glda. langt *a* hernede er blevet lukket til *o*-niveau ligesom i Nørrejylland (i så fald en parallel til de to områders ensartede udvikling af glda. *o*: (> *uə*, jf. JO. K 2.2a). – [3] Et antal optegnede former *lā'*: el. *lò'*: i Hanherrederne, det nordlige

Kort 7-8. Lægge i præteritum. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 7. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 7, lånte på kort 8; sorte figurer, hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønstre).

Himmerland og ned til det østlige Djursland skyldes vist kun yngre påvirkning fra rigsdansk.

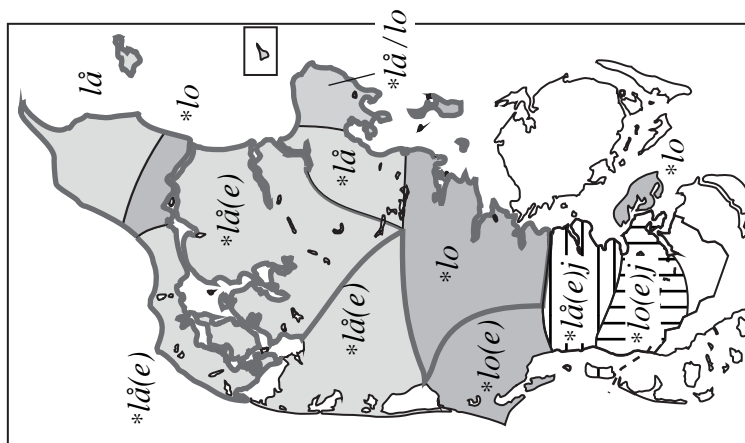
Vedr. kort 7 viser JO.s lydskrevne kilder, [1] at den palataliserede præteritumform *lø·* er på retur i Midtøstjylland og på Djursland; den erstattes da af yngre *lå·* hhv. *lo·*. – [2] Ellers er det navnlig vokalens åbningsgrad, kilderne sætter spørgsmålstegn ved. Mange af de bedste (og ældste) kilder noterer i Sydvestjylland *lo·* og i Sønderjylland *lo·j* (istf. de forventede *å·*-former); dog skriver kilderne overvejende *lå·j* i det nordlige Sønderjylland. Opslag i sønderjyske dialektmonografier tyder på, at fonemkombinationerne *o·j* og *å·j* holdes ude fra hinanden (undtagen på Als)²¹, så vokalkvaliteten foran glde. *-ghth-* fortjener nærmere kortlægning. – [3] Man kunne så også se nærmere på de tre optegnelser *lø·(j)*, som åbenbart viderefører *ø*-vokalen kendt tilbage fra Flensborg Stadsret (jf. note 19); den sønderjyske palatalisering lever åbenbart stadig i bedste velgående – i sideformer til *lo·j*.

Kildeoplysningerne på kort 5-8 bekræftes (så vidt den grove lydskrift rækker) af besvarelserne på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.), jf. kort 9-10. Disse rummer endda yderligere to sønderjyske optegnelser af *ø*-præteritum (**løj*) fra det sydlige Sønderjylland. De viser også yderligere styrke af *ligge*-præteritums invasion: området herfor omfatter nu også Himmerland og Fjends-Salling. Så det er den vej, vinden blæser i yngre jysk!

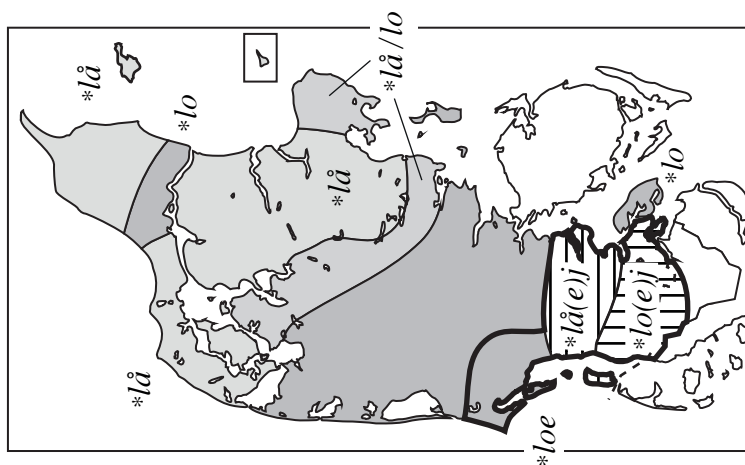
På kort 9-10 er de præteritumformer, verberne har overlånt til hinanden (jf. kortene 6 hhv. 8), vist med fed omramning (vel at mærke på kortet for det verbum, som er blevet udsat for invasionen!). Omramningen er sort, hvor det drejer sig om en ældre invasion, grå hvor invasionen er yngre.

5. Participium

Svarende til præteritumformen *la·* (= lå) havde ***ligge*** i gammeldansk genusbøjet participium: *legthen* (i fk.), *leghet* (i neutr.). Senere blev genusbøjningen opgivet, og da sejrede i ødialekterne (og dermed siden i rigsdansk) neutr.-formen, på jysk derimod fælleskønsformen.²² Den herefter forventede participiumform er *læjən*, i Vestjylland (if. Kort. No.74) med stød: *læj'ən* – som anført for områderne på kort 11.

Kort 10. Lægge i præteritum.

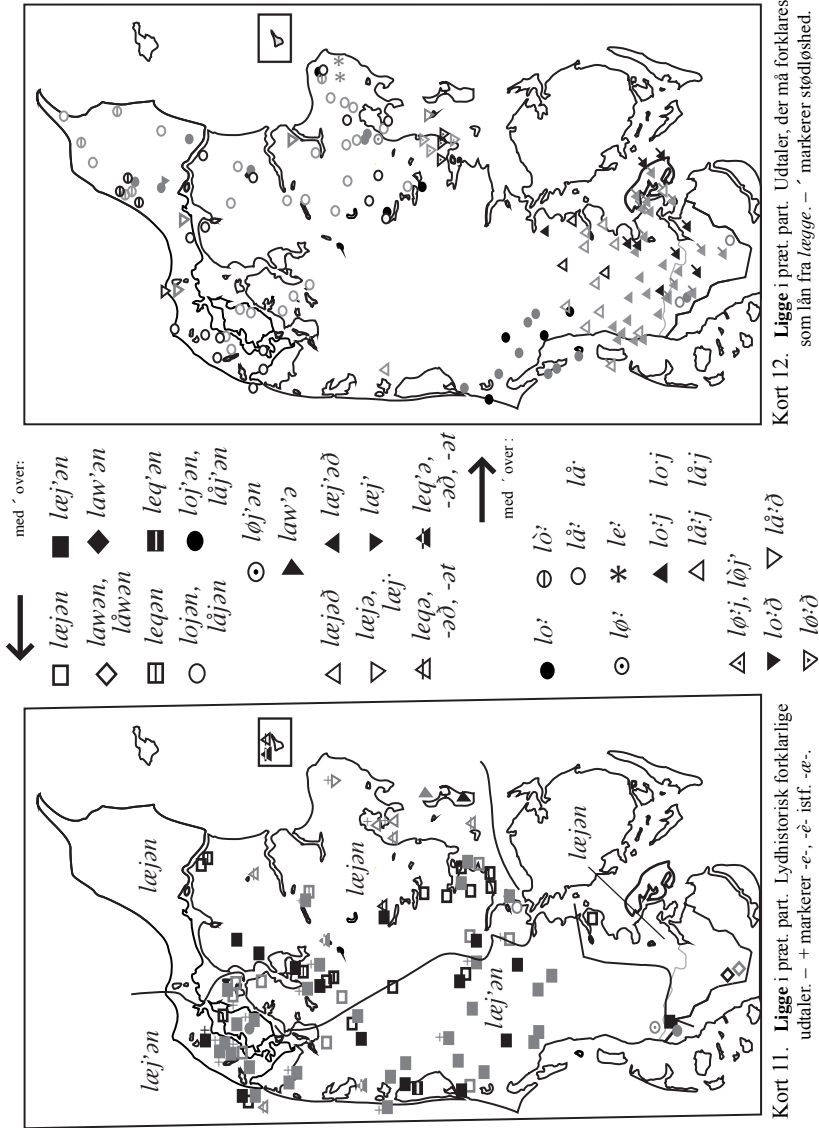
Kort 9. Ligge i præteritum.

Kort 9-10. Ligge og lægge i præteritum, if. besvarelser på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.). På grund af de mange besvarelser er her vist afgrænsede områder forsynet med den el. de dominerende grove lydgenivelse(r). * er JO.s forbeholdsmarkering mht. lydformen (navnlig mht. prosodi).

Hvad angår *lægge*'s participium, bør denne under svag bøjning have udviklet sig helt parallelt med præteritumformen, dvs. i størstedelen af Jylland med stødholdige modsvarigheder til formerne på kort 7, i TonalOmr. (JO. K 1.9) med acc.1-modsvarigheder til de acc.2-holdige former på kort 7. Altså som vist med områdeafgrænsninger og lydformer på kort 13.

Igen udfordres disse forventninger af JO.s lydskrevne optegnelser, jf. tegnene på kort 11-14 – også hér fordelt sådan, at sproghistorisk forklarlige former er anbragt til venstre, overlånte former til højre på to nabokort (for *ligge*'s vedkommende kort 11-12, for *lægge*'s kort 13-14). Som det ses på kort 12, er det navnlig *lægge*-former, der har (næsten) fortrængt den gamle stærktbøjede *ligge*-participium; først og fremmest i syddelen af Sydvestjylland og i Sønderjylland, men også i Vendsyssel og Hanherrederne, i Østhimmerland, på Djurs (fraset Samsø) samt i det meste af Midtøstjylland, og sporadisk i yngre kilder endda rækkende over i Nordvestjylland. Invasion den modsatte vej (fra *ligge*'s participium) ses (på kort 14) nogle få steder i Nord- og Midtjylland samt i det vestlige og sydlige Sønderjylland, men først mere massivt (og ældre) i Sydøstjylland og på Samsø.

Også bortset fra disse overlån verberne imellem afviger JO.s lydskrevne optegnelser stedvis fra de forventede udtaler. – [1] Den stærke participium af *ligge* er også (jf. kort 11 og 14) optegnet med stød (*læj'ən*) i Fjends og Vesthimmerland (i modstrid med Kort. No.74). – [2] I Sydvestjylland og Sønderjylland dominerer (ganske som i præteritum) *lægge*-former med *-o-* (*lo', lo:j, lo:j*) i stedet for de forventede *å*-former (se kort 13 og 12), naturligvis med samme forklaring. – [3] En overraskende bevaring af udlydende *-ð* (< glda. *-th*) ses (på samme kort) i flere optegnelser fra Hanherrederne og det østligste Thy samt fra Hads herred (syd for Århus): *lå'ð, lø'ð, lo'ð*. – [4] *Ligge* har i Fjolde og Sydangel participium *lawən, låwən*, [5] på Samsø tilsvarende *law'ə*, hvilke jeg (på kort 11 og 14) har regnet for stærke bøjningsformer, om end kun de første to afspejler ældre fælleskønsform, mens den sidste slutter sig til ødialekternes sejrende neutrumform (jf. ovf.). Fælles for alle formerne er, at de (i lighed med den alsiske præteritum *lāw* på kort 7) ikke direkte afspejler et ældre *leghen, -et*, men må formodes at have lånt vokal mv. fra svag præteritum (*laghthe*). – [5] Et antal yngre optegnelser *leq(')ət* etc. (på kort 11 og 14) viser formentlig blot smitte fra rigsdansk ligget.

Kort 11-12. Ligge i præter. participium. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 11. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 11, lånte på kort 12. Vanlig figurfarve.

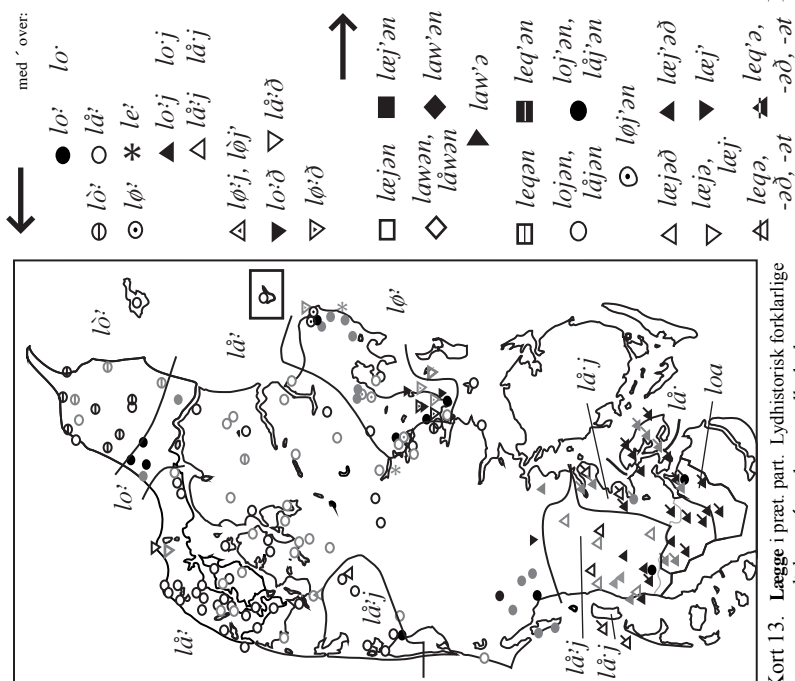
Endnu en gang bekræfter besvarelsene på JO.s spørgelister DB 15 i det store og hele det billede, der tegner sig i JO.s lydskrevne kilder. Blot viser dette lidt yngre materiale en yderligere forstærket invasion af *ligge*-participium i Sydjylland, så området nu når helt over til sydkanten af Ringkøbing fjord og grænser ind mod *lægge*-invasionen i Sydvestjylland. Derfor skellet mellem sort og grå omramning af **læjjen*-området på kort 16.

Og så en sidste vigtig tilføjelse: I spørgelistebesvarelsene fra det sydvestligste Sønderjylland optræder tre eksempler på udtalen **løjn* af den fælles ptc.-form for *ligge-lægge*. Her har vi (ligesom formentlig ved participierne *law'ə*, *lawən* ovf.) at gøre med et blandt sprogforskere velkendt fænomen: en form, der ikke er lydhistorisk forklarlig, og heller ikke kan forklares som invasion fra en anden (i sig selv lydhistorisk forklarlig) form. **løjn* (= ligget/lagt) kan vist kun forklares som en spontan kombination af lyddele fra to ”rigtige” former (*løj* + *læj(')ən*), i dette tilfælde en nuværende og en ældre (hørt, men måske kun vagt husket). Sproghistorien rummer forbavsende mange sådanne ”sammenstikninger”.

6. Konklusion

Som det vil være fremgået, er der i jysk sket fuldstændigt sammenfald af verberne *ligge* og *lægge* i infinitiv og (med et lille forbehold) i præsens. Så for disse bøjningsformers vedkommende har personer med jysk dialektsubstrat kun kunnet bidrage til sammenblandingen på rigsdansk.

Også i præteritum participium er der i langt hovedparten af Jylland sket sammenfald, idet den ene af participium-formerne har slået den anden ud: i det meste af Nørrejylland og i Sønderjylland har *lægge*-formen sejret (jf. kort 15); i sydøstlige dele af Nørrejylland og på Samsø har derimod *ligge*-formen sat sig igennem (jf. kort 16); kun i Hardsyssel er man stort set vedblevet at skelne konsekvent: *læj'ən* = ligget, men *lå'* el. *lå':j* = lagt. I præteritum er sammenfaldet mindst, omend stadig udbredt: *lægge*-formen har sejret i Sydvestjylland og det meste af Sønderjylland (jf. kort 9), og *ligge*-formen breder sig i yngre kilder i Vendsyssel og i det mellemste og sydlige Østjylland (jf. kort 10). I et større nordjysk område (ikke blot Hardsyssel, som ved præteritum) skelner mange kilder dog fortsat konsekvent mellem

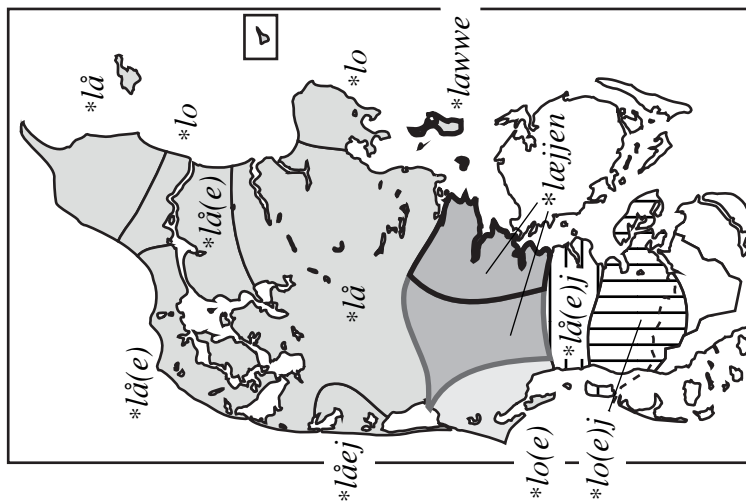
Kort 13-14. Lægge i præter. participium. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 13. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 11, lånte på kort 14). Vanlig figurfarve.

de to verber: *lâ:*, *lò:*, *lo:* (etc.) = lå, men *lâ:*, *lò:*, *lo:* (etc.) = lagde; ligesom der på Als skelnes mellem *lâw* (= lå) og ^r*lo*(^r) (= lagde).

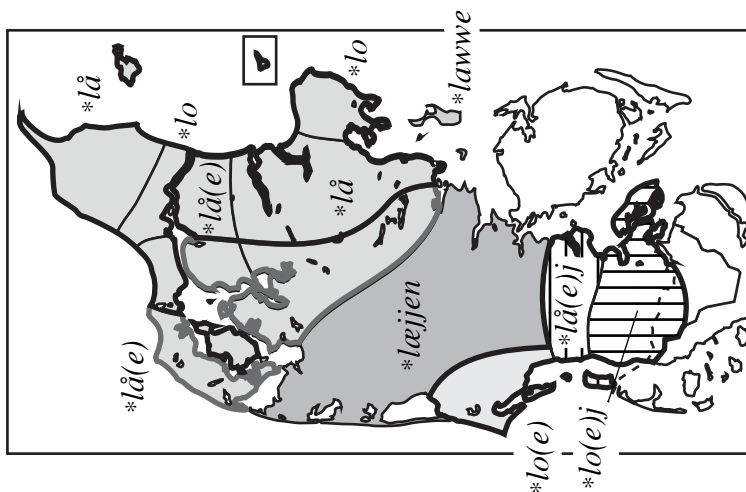
For præteritum og participiums vedkommende har sammenfaldssituationen vist sig lige så rodet som i ødansk²³ og på rigsdansk.²⁴ Udtaledelen af en evt. fællesartikel *ligge/lægge* i Jysk Ordbog ville altså blive ligeså kompleks (og for ordbogens brugere uoverskuelig), som den er blevet det i Feilbergs ordbog. Det giver bedre overblik, når Jysk Ordbog har valgt (ligesom Ømålsordbogen) at bringe separate artikler for et (næsten kun intransitivt) *ligge* og et (næsten kun transitivt) *lægge* – og så i udtaledelen af begge artikler (indenfor hver af de primære bøjningsformer) at skelne mellem lydhistorisk forklarlige udtaler og indlånte udtaler – på ganske samme måde som der her i artiklen er opereret med kortparrene 5-6, 7-8, 11-12 og 13-14). Se resultatet af denne beslutning i online-udgaven www.jyskordbog.dk, artiklerne *ligge* og *lægge*.

NOTER

¹ Begge eksempler fundet i KorpusDK af Inger Schoonderbeek Hansen, hér citeret fra: *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* (2009) s.181. – ² Marianne Rathje fremhæver i en veloplagt klumme i Politiken 14/12 2020 fx Holberg og Brorson som *ligge/lægge*-”syndere”. I det hele taget ser *ligge/lægge*-forholdet ikke ud til at have bekymret det bedre borgerskab i 1800-tallet, men har først siden i skolekredse udviklet sig til et principsspørgsmål. – ³ Iversen.NG.143. – ⁴ Iversen.NG.130. – ⁵ Se fx Hægstad&Torp.GO.xxviii.ff. – ⁶ Af de (ikke faglige) afledningsendelser, der opregnes i AaHansen.MD., mener jeg ingen af de verbale (MD.III.168ff.) længere er produktive, af de substantiviske (MD.II.254ff) kun 5: *-er* (fx *ghaneser*), *-hed* (fx *afslappethed*), *-en* (i verbalsubst. som *vaklen*), *-eri* (fx *renderi*), *-Ø* (fx *et hik*), af de adjektiviske kun 3: *-ig* (fx *ubegribelig*), *-et* (fx *pølset*), *-bar* (som har fået nyt liv i afledning af verber på *-ere*; fx *reproducerbar*). – ⁷ Undtagelserne er få, fx *soen lå flere af sine grise ihjel*. – ⁸ Ved ødansk forstås dialekterne på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og omliggende småøer. Ømålsordbogen (1992 ff.) redegør for disse sprogsamfund, parallelt med hvad www.jyskordbog.dk (2000ff.) gør for jysk. – ⁹ BrNielsen.GG.VII.120f. AaHans.LUD.II.367. – ¹⁰ BrNielsen.GG.I.260f., AaHans.LUD.I.16ff. (spec. 19f.) – ¹¹ BrNielsen.GG.I.287ff. If. Aa.LUD.Hans.49 er der snarest tale om, at ældre *e/æ*-lyd (etc., dvs. halvåbne kortvokaler med bred variation i åbningsgrad) taber deres mest lukkede manifestation (*e* etc.) og indskrænkes til den mest åbne (*æ* etc.), så der undgås massivt sammenfald med de mere snævre kortvokaler (*i* > *e* etc.).

Kort 16. Lægge i præt. participium.

Kort 15. Ligge i præt. participium.

Kort 15-16. Ligge og lægge i præt. participium, if. besvarelser på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.). På grund af de mange besvarelser er her vist afgrænsede områder forsynet med den el. de dominerende grove lydgenivelse(r). * er JO.s forbeholdsmarkering mht. lydform (herunder prosodi).

– ¹² I BrNielsen.GG.VII.121f. tales der om lyd lukning $\text{æ} > e$, hvilket i lyset af note 11 måske bør forstås sådan, at kortvokalen $e/\text{æ}$ (bl.a.) i stillingen foran *-gg* etablerede sig med den (tidligere) mest lukkede manifestation. – ¹³ Ringgaard.TE.46. – ¹⁴ F.II.416ff. – ¹⁵ If. AaHans.Stødet.31 danner disse ord en overgangsgruppe mellem én- og tostavellesord (bestående af gamle énstavelsesord med indskudt svarabhaktivokal *-ə-* og gamle tostavellesord med fakultativt *-ə-* mellem stemte konsonanter). – ¹⁶ Espegaard.NNM.220 og kort 179; Espegaards former med glidning vil jeg dog henregne under formen *lòʔ*. – ¹⁷ BrNielsen.GG.VII.120f., AaHans.LUD.395. – ¹⁸ Espegaard.NNM.204. – ¹⁹ Kort. No.31. En tilsvarende ”palatalisering” ses i øvrigt (via Flensborg Stadsret) at have optrådt i Sønderjylland, jf. BrNielsen.VII.121f. – ²⁰ BrNielsen.GG.VI.151 (anm. 1). – ²¹ Ottsen.Hostrup., EJens.Frøslev, EJens&Nyberg.Emmerlev., Bennetzen.Vodder.; modsat HJørg.Als. – ²² Skautrup.DSH.IV.119 (og om tidlige tilløb til denne modsætning fx II.57). – ²³ ØMO.XII.217 (artiklen *lægge*). – ²⁴ Brink&Lund.DR.681ff.

Litteratur

- AaHans.LUD. = Aage Hansen (1962-71) *Den lydige udvikling i dansk*. I-II.
 AaHans.MD. = Aage Hansen (1967) *Moderne dansk*. I-III.
 AaHans.Stødet. = Aage Hansen (1943) *Stødet i dansk*.
 AlsOrdsaml. = *Alsisk Ordsamling* (1988).
 Bennetzen.Vodder. = Sigvard Bennetzen (1965) *En kortfattet Fremstilling af Sprogbygning og Sprogbrug i Vodder*. (speciale). (PSkC. ms. 386.0).
 Brink&Lund.DR. = Lars Brink og Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål*. I-II.
 BrNielsen.GG. = Johs. Brøndum-Nielsen (1928-73) *Gammeldansk Grammatik*. I-VIII.
 EJens.Frøslev. = Ella Jensen (1959) *Frøslevmålet*. I-II. (PSkC. ms. 423.1).
 EJens&Nyberg.Emmerlev. = Ella Jensen & Magda Nyberg (1977) *Emmerlevdialekten*.
 Espegaard.NNM = Arne Espegaard (1995) *Nogle Nordjyske Mål*. I-II.
 F. = H.F. Feilberg (1886-1914) *Ordbog over jyske almuesmål*. I-IV.
 HJørg.Als. = Hans Jørgensen (1950) *Alsisk formlære*.
 Hægstad&Torp. = Marius Hægstad & Alf Torp (1909) *Gamalnorsk ordbok*.
 Iversen. = Ragnvald Iversen (1955) *Norrøn grammatikk*. 5.udg.
 JO. = Jysk Ordbog. Netversion: www.jyskordbog.dk. 2000 ff.
 Kort. = Valdemar Bennike & Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske folkemål*. (Der henvises på sædvanlig vis til sidetal, medens der henvises til kort vha. forkortelsen No.).
 Ottsen.Hostrup. = M.B. Ottsen (1963-69) *Hostrup-Dansk*. I-V.
 Ringgaard.TE. = K. Ringgaard (1959) Når tostavellesord bliver enstavelses. *Sprog og Kultur* XXI:39ff.

Spørg ”Skautrup”

Som sædvanligt bringer vi et par af de mange spørgsmål, vi har fået i årets løb – sammen med vores svar:

Slabber

Da jeg var barn i Holstebro midt i 50'erne, var der en slikbutik i kælderen under Amtsbladet i Danmarksgade. Worm solgte både almindelige og sodavands-ispinde. Desuden solgte han ”muslingeskaller” med lidt flødeis og meget skum, som vi kaldte *slauer*. Er der nogen, der kender det ord?

Svar:

Der er uden tvivl tale om det gamle dialektord *slav'ver* (med stød på v), i Feilbergs jyske ordbog (og til sin tid hos os) anbragt under opslagsformen *slabber*. Ordet betyder ”slim, savl, fråde” etc. og har virkelig ikke været nogen respektfuld betegnelse for skummet i muslingeskallerne. Ordet er i denne form velkendt fra Hanherrederne (der udtalt med blødt b), Thy og Mors, Salling, Sydvesthimmerland, Fjends herred og så netop den nordlige del af Hardsyssel, hvor du har hørt det i Holstebro. Bare lidt syd for Holstebro skifter udtalen til *slæv'ver*, som dominerer hele Midtjylland ned til Esbjerg-Vejle. Længere sydpå tager a-formen over igen: *slav'ver* el. *slaffer*. I hele Østjylland ned til Vejle har ordet ikke været særlig kendt; i Vendsyssel og Himmerland foretrak man betegnelsen *sja'b* hhv. *sja'v*, og syd herfor savnede man et dialektord, som netop matchede jeres *slav'ver*.

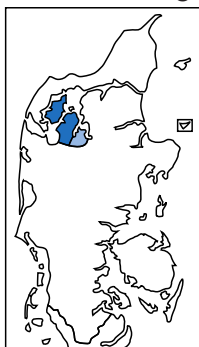
I ældre tider gik ordet (som antydnet i oversættelsen ovf.) meget på dyrs savl, slim på overfladen af fangede fisk, tobakssovsen i en gammel snadde, osv.

Kidle

En anden læser spørger, om vi kender udtrykket *det kierler*, når frosne fingre får varmen igen?

Svar:

I Jysk Ordbog under *kidle* er betydningen ”kildre, prikke” især om fornemmelsen i forfrosne fingre, der får varmen igen. Udtrykket er udbredt i Salling (*hwis æ feŋə kirle, ska ən føst håł æm i ko:l wan' ən stø:r* = hvis fingrene kildrer, skal man først holde dem i koldt vand et stykke tid, jf. stød), på Mors (*mi fiŋər di kið:lər* = mine fingre kildrer, når blodet i de kolde fingre er ved at komme i omløb igen) og i mindre grad i Fjends (se kortet).

tæt afhjemlet

spredt afhjemlet

Vertigo

En sønderjyde spørger: hvad er en *vertigo*?

Svar:

Vertigo er en gammeldags skabstype. Hvis man vil se de smukke skabe (alm. af nød og mahogni), kan man på nettet søge ”vertigo skab”,

I Jysk Ordbogs samlinger har vi ”vertigo” belagt fra hele 6 sønderjyske kilder: (1) Ordliste ved Dora Olsen, Møgeltønder, 1969: verdiko = et Linnedskab. (2) Båndoptagelse fra Sild med Käthe Paulsen, 1963: (i et bedre-dørnsk stod der) sekretæ·r, en værtiko·f. (3) Sønderjysk Månedsskrift 1977:239, om hjem i Åbenrå: Den gamle engelske kaffekande inde på ”æ vertico” er nok fra den tid. (4) H.V. Gregersen: Bjolderup:290: ”Vertikoen”, hvorpå man anbragte en mængde billige nipssager, afløste chatollet, og plysstolene de gamle lænestole. (5) Optegnelse fra Als (fra 1950’erne): Vertikov = Skab med Opsats. (6) Hans Alsingers efterfølger R.: 5/6 1962 i Jyske Tidende: e Væædicho mæ Kopp aa Gla’as, di kunsde Blumme i æ Va’es.